

Frøði hesaferð!

Fróðskaparsetur Føroya verður 50 ár 20. mai í ár. Henda dag vil Fróðskaparfelagið fegin marka við eini útgávu, har vit í samstarvi við Føroya Landsbókasavn taka fram í ljós vísindaligar greinar, sum higartil ikki hava verið algongdar fyri almenningin. Talgildingin hevur latið upp fyri hesum móguleika. Tær greinar, sum eru umrøddar í hesi útgávu av Frøði, liggja á serstakari heimasíða, sum Føroya Landsbókasavn hevur stovnað sum eina marking av føðingardegi Fróðskaparsetursins.

Vísindi og fróðskapur eru hornasteinar í einum framkomnum og upplýstum samfelag. Vísindaligar greinar um føroysk viðurskifti eru kendar frá tíðliga í 1600-talinum, tá ið upplýsingartíðin enn var í síni komu. Hesin áhugi og kunnleiki fyri føroyskum náttúruviðurskiftum, vakstrarviðurskiftum, fuglalívi, lívfrøði, heilsufrøði, málføði, staðfrøði og veðurfrøði eru umrøðuevni í teimum vísindaligum greinum, sum verða umrøddar í hesi útgávu.

Hans Andrias Sølvará skrivur um stovnseting Fróðskaparsetursins, danski lívfrøðingurin Ole Secher Tendal umrøðir fyrstu stóru kanningina, sum varð gjørd av ryggleysum sjóðjórum undir Føroyum í 1899. Danski læknin Emil Madsen, sum var

embætislækni í Føroyum í 1872, skrivaði grein, m.a. um veðurviðurskifti og hvørja ávirkan veðrið hevði á fólkaheilsuna. Hesa grein kunnar Hanus Kjølbro um úr einum veðurfrøðiligum sjónarhorni. Alexandur Weihe skrivaði í 1846, sama ár sum Hammershaimb kom fram við síni stavseting, nøkur dømi um føroyskar samrøður við donskum síðuteksti. Hesa grein kunnar Zakaris Svabo Hansen um úr einum málsøguligum sjónarhorni. Leivur Janus Hansen viðger ymsar greinar um forna fuglafrøði, har tær fyrstu stava frá tíðliga í 1600-talinum. Greinin, sum liggur á heimasíðuni hjá Føroya Landsbókasavni, er tað, sum Svabo sigur frá um fuglar, men Leivur Janus leitar longur aftur í tíð og lýsir, hvat eldri vísindafólk hava sagt um fuglar í og kring Føroyar. Úr einum mentalitetssjónarhorni lýsir Vár í Ólavsstovu bókling eftir Hanus Jákupsson Debes, sum viðger korn- og akurdirking í Føroyum, eitt upplýsingarrit, sum er í góðum samsvari við sína tíð og sum hevði til endamáls at menna føroyska búskapin.

P.L. Panum og A.H. Manicus vórðu í 1846 sendir til Føroya í sambandi við herviliga meslingafarsótt, sum gekk í Føroyum. Greinin „Iagttagelser, anstillede under Mæslinge-Epidemien paa Færøerne

i Aaret 1846“ varð prentað í ritinum Bibliothek for Læger í januar-apríl 1847. Greinin er merkisverd á tveimum økjum: Í fyrsta lagi gjørdist Panum heimskendur fyri sínar læknaligu eygleiðingar í Føroyum og í øðrum lagi gjørdist greinin slóðbrótandi fyri bæði meslingafarsóttir og aðrar umfarssjúkur. Pál Weihe viðger greinina úr einum læknafrøðiligum sjónarhorni og Helgi Jacobsen viðger greinina úr einum søguligum sjónarhorni. Greinin elvdi til mikið stríð millum føroyskar studentar í Danmark, tí teir mettu, at Panum var alt ov atfinningarsamur um lívshátt føroyinga, føroyska matmentan og reinføri.

Henda útgáva av Frøði rúmar sostatt einum fjølbroyttum úrvali av vísindaligum greinum, men kortini bara einum úrvali av tí, sum við talgildingini er vorðið atgeingiligt og sum lættir munandi um atgongdina til vísindaligt tilfar. Vit kunnu fegnast um, at vit á 50 ára degi Fróðskaparsetursins við framtíðartøknini kunnu gera vísindaligt tilfar í fortíðini algongdari.

Vit vilja ynskja Fróðskaparsetri Føroya og okkum øllum til lukku við fimmti ára degnum við bestu ynskjum um blíðan byr í ókomnum tíðum.

FRØÐI

1 / 2015

NORÐURLÉNDSKT UMHVØRVISMERKI
Svanamerktur prentlutur 541 705

FØROYA FRÓÐSKAPARFELAG
GEVUR FRØÐI ÚT
© Føroya Fróðskaparfelag og hövundarnir.
Frøði er fólksligt vísindablað, sum kemur út tveir ferðir árliga.

Upplag 1.300
ISSN 1395-0045

Løyt er at endurgeva út Frøði, um vísit verður til heimildina.
Verða heilar greinir endurgjvar, má avtala gerast.

AVGREIÐSLA
Jarðfeingi, Brekkutún 1
Postsmoga 3059
FO-110 Tórshavn
Tlf. 357000
teldupostur: frodi@jf.fo

RITSTUÐLAR
Fróðskaparsetur Føroya
Søvn Landsins
Havstovan
Heilsufrøðiliga Starvsstovan
Jarðfeingi
Umhvørvisstovan

NÝGGIR HALDARAR
kunnu tekna seg hjá avgreiðsluni.

ELDRI ÚTGÁVUR AV FRØÐI
fáast við at venda sær til avgreiðsluna.

GREINIR TIL BLAÐIÐ
Fólksligar, vísindaligar greinir kunnu sendast ritstjórnini. Skrivlív høvundaleiðbeining fæst frá avgreiðsluni.

LÝSINGAR TIL FRØÐI
Er áhugi fyri at lýsa í blaðnum, setið tykkum tá í samband við avgreiðsluna, telefon 357000
fax 357001
teldupostur: frodi@jf.fo

LÝSINGARPRÍSUR
Heil síða: kr. 5.000,-
Hálv síða: kr. 3.000,-

RITUMBODSRÁÐIÐ
Erling Isholm, Fróðskaparsetur Føroya
Erla Olsen, Fróðskaparsetur Føroya
Anna Maria Fosaa, Søvn Landsins
Sámal Tróndur Johansen, Søvn Landsins
Björg Mikkelsen, Heilsufrøðiliga Starvsstovan
Maria Dam, Umhvørvisstovan
Lis Mortensen, Jarðfeingi
Eilif Gaard, Havstovan

GRAFISK FRAMLEIÐSLA
OG PRENT: Føroyaprent

SAMSKIPARI
Helgi Jacobsen

RITSTJÓRN
Vár í Ólavsstovu ábyrgd
Maria Dam
Leivur Janus Hansen
Jóhannis Danielsen
Lise Helen Ofstad

FRÓÐSKAPARFELAG FØROYA
Heimasíða: www.frodskaparfelag.fo
Limagjald: 300 krónur um árið, at gjalda á konto í Eik Banka 9181-495.171.0
SWIFT code: EIKBFOTF
Iban-no: F056 9181 0004 9517 19
Minnist til at viðmerkja navn.

4

Fjerde Samtale.

Der er Drefjod, som er for-
træffeligt og meget mørt.

Det glæder mig, at det er efter-
Deres Smag; spiiis da deraf.

De seer, jeg sparer iffe paa
det.

Behager De stærkt Øl? vi
have noget her.

Nei, jeg foretrækker Deres
tynde Øl; jeg veed det er
meget godt.

Fjóra samtála.

Här er nejtaköt, sum er
vidgita og egvilia mojt.

Tä glejir me, ät halta er
ettur smäki tiara; eti äv ty.

Tijin syggja, E späri ikki
pá tä.

Fedlur tijin sterkt öl? vit
häva näka her.

Naj, E täki firr tiara tunna
öl; E vajt tä er miki gott.

E hävi tä äru at drekka

8

32

Innihald

<p>4 FRÓÐSKAPARSETUR FØROYA 50 ÁR
Hans Andrias Sølvará</p> <p>8 MESLINGASKRÁSETING Í FØROYUM GJØRDI PANUM HEIMSKENDAN
Pál Weihe</p> <p>12 P.L. PANUM – VIRÐUR, MEN EISINI MISSKILTUR
Helgi Jacobsen</p> <p>16 EITT UPPLÝSINGARSKRIV FRÁ 1763 UM KORN- OG AKURDYRKING
Vár í Ólavsstovu</p> | <p>22 ALDARGOMUL FUGLAFRØÐI Í FØROYUM
Leivur Janus Hansen</p> <p>29 FYRSTA STÓRKANNING AV RYGGLEYSUM SJÓDJÓRUM UNDIR FØROYUM
Ole Secher Tendal</p> <p>34 LÆKNI OG BÝRÁÐSLIMUR SKRÁSETTI VEÐURLAGIÐ
Hanus P. N. Kjølbro</p> <p>36 ÐANSKAR OG FØRISKAR SAMTÄLIR, TIL BRÚK FIRI BÁAR NATIÓNINAR
Zakaris Svabo Hansen</p> |
|---|---|

Fróðskaparsetur Føroya

50 ár

Fróðskaparsetur Føroya er fyrst og fremst ein stovnur, sum skal fremja vísindaliga gransking og gevur vísindaliga grundaða hægri undirvísing, men stovnurin hevur í tey 50 árini, ið hann hevur verið til, eisini verið knýttur at størri hugmyndafrøðiligum málum og samfelagsligum avbjóðingum

Føroya Fróðskaparfelag leggur grundstøðið

Hans Andrias Sølvará
hansas@setur.fo
Lektari í søgu
Fróðskaparsetur Føroya

Fróðskaparsetur Føroya (Academia Færoensis) varð sett á stovn við løgtingslóg frá 6. mai 1965. Í lógini stóð, at Fróðskaparsetrið skuldi vera sjálvsognarstovnur, stjórnaður av landsbókavørðinum og rektaranum fyri Føroya Studentaskúla umframt av trimum umboðum, sum Føroya Fróðskaparfelag valdi. Endamálið hjá Fróðskaparsetrinum var sambært lógini at fremja vísindaligt rannsóknarstarv og at geva hægri undirvísing. Tað var eisini staðfest, at undirvísarar høvdu skyldu til at fremja bæði.

Grundstøðið undir Fróðskaparsetrinum var Føroya Fróðskaparfelag, sum varð stovnað í 1952 við trimum endamálum: at seta á stovn eitt føroyskt

forum fyri akademiskt kjak; at geva út vísindaligt tíðarrit á føroyskum; og at leggja grundstøðið undir ein hægri lærustovn í Føroyum. Tað fyrsta Fróðskaparritið, sum framvegis er vísindaliga tíðarritið hjá Fróðskaparfelagnum, kom longu í 1952. Í 1962-63 skipaði Fróðskaparfelagið fyri undirvísing fyri lærarum í náttúrusøguligum lærugreinum á Føroya Náttúrugripasavni, og í 1964 varð skeið í føroyskum máli og bókmentum á Málstovni Fróðskaparfelagsins. Á fyrra skeiðinum luttóku 5 næmingar og á tí seinna 8, umframt skiftandi tal av útlenskum næmingum. Í 1965 hevði Fróðskaparfelagið lagt tað grundstøðið, sum skuldi leggjast.

Harumframt átti Fróðskaparfelagið eitt stórt og fjølbroytt bókasavn, eini 20.000 bind, sum felagið hevði fingið í býti við Fróðskaparrit og „Supplementa“ frá 100 lærdum stovnum um allan heim.

Fróðskaparsetur Føroya

Tá Fróðskaparsetrið varð sett á stovn í 1965 gjørdust ognirnar hjá Føroya Fróðskaparfelag og hjá Fróðskaparsetrinum, meðan Føroya Landsstýri skuldi bera raksturinn av stovninum. Fróðskaparfelagið skuldi fáa til vege figging og byggja hølir á Debesartrøð, og ætlanin var, at Fróðskaparsetrið skuldi bera víðari og menna tað granskingar- og undirvísingarráðgjafið, sum Fróðskaparfelagið hevði lagt lunnarnar undir. Í fyrsta umfari var eitt vísindastarvsfólk sett í fast starv á Fróðskaparsetrinum og ein skrivstovuleiðari. Christian Matras, professari, varð á fyrsta Setursráðsfundi 24. mai 1965 settur á Føroyamálsdeildini frá 1. september 1965, og Maud Heinesen varð sett sum seturskrivari. Í fyrstuni varð hildið til á loftinum í Bátahøllini, men í 1967 varð flutt inn í nýggju hølina á Debesartrøð.

Hóast lögtingslógin einans legði upp til, at Fróðskaparsetrið skuldu fremja gransking og geva hægri undirvísing, so sæst av viðmerkingunum til lógaruppskotið, at longu í 1965 varð hugsað um annað enn tað reint vísindaliga. Minnilutin, Jóhan Poulsen, umboð Sambandsflokksins í nevndini, helt, at málið varð ov illa fyrreikað, tí „tað, sum her er talan um, er at seta á stovn 2 fakultetir ella lærustólar í ávikavist føroyskum – norrønum – máli, og í søgu, tvær sera týðningarmiklar, ja, grundleggjandi lærugreinar, tá hugsað verður um at tryggja og varðveita okkara eginleikar sum serstaka tjóð framvegis“.

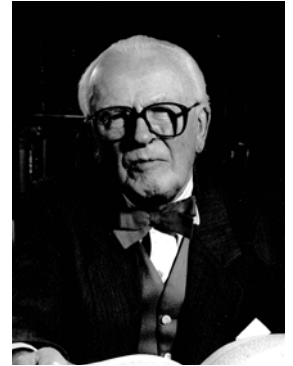
Jóhan Poulsen helt, at Landsstýrið kundi ikki fara undir eina so týðandi uppgávu, uttan frammanundan at hava tryggjað sær, at Løgtingið figgjaði alt – eisini byggingina. Mælt varð til, at málið varð betur lýst og búskaparlíga kjølfest, áðrenn Fróðskaparsetur Føroya varð sett á stovn.

Hóast tann nýggi stovnurin í minnilutaáttum tykist vera mettur at kunna fáa stóran týðning fyri føroysku tjóðina, so hóast ein konservativur hugburður til ætlanina at seta á stovn Fróðskaparsetur Føroya og ein konservativ tjóðskaparlígg hugmyndafrøði til sjálvar høvuðsuppgávuvarnar hjá stovninum.

Fróðskaparsetrið mennist til universitet

Lógin um Fróðskaparsetur Føroya varð tó samtykt við stórum meiriluta. Minnilutauppskotið fekk bert 7 atkvøður, meðan uppskot landsstýrisins, Tjódveldisflokkurin, Fólkaflokkurin og Sjálfstýrisflokkurin, varð samtykt við 22 atkvøðum. Hildið varð fram við árskeiðunum hjá Fróðskaparfelagnum, og í 1972 varð farið undir ta fyrstu tvey ára støðisútbúgvingina á Fróðskaparsetrinum. Ætlanin var, at hendan tvey ára støðisútbúgvingin, sum tók støði í útbúgvingini á Roskilde Universitetscenter, skuldi galda fyri allar útbúgvingar á Fróðskaparsetrinum, men m.a. av figgjarligum grundum varð bert farið undir støðisútbúgving í náttúruvísindum. Á sumri 1974 fingur tey fyrstu lesandi prógv frá Setrinum.

Á Føroyamálsdeildini varð farið undir at undirvísa á Ársnámi í norðurlenskskum, serliga føroyskum máli og bókmentum. Tey fyrstu fingur prógv í 1975. Í 1976 varð farið undir tvey ára exam.art. lestur, og síðan hava lesandi tikið prógv annað hvørt ár. Seinastu árin hevur á hvørjum ári verið tikið upp

Frá stovnssetan og nógvu árin fram var Hanus Debes Joensen, fyrrverandi landslæknir, partur av Fróðskaparsetrinum og við til at mynda bæði leiklut og menning stovnsins fram á leið. Á 100 ára føðingardegi Hanusar, 27. november 2013, fagnaði Fróðskaparfelagið honum á hátíðarløtu.

Sverri Dahl, Jóannes Rasmussen og Jóhannes av Skarði høvdu allir í nógvar tætt tilknýti til Fróðskaparsetur Føroya.

til bachelor lestur. Síðan 1987, tá ið Fróðskaparsetur Føroya (Academia Færoensis) fekk universitetsheitið (Universitatis Færoensis), hevur borið til at lesa høvuðsnám í føroyskum á Føroyamálsdeildini.

Í 1986 var Søguvísindadeildin sett á stovn, og í 1987, sama ár sum Fróðskaparsetrið gjørdist til eitt universitet, vóru tey fyrstu lesandi tikin upp á deildina. Í 1990 fingtu tey fyrstu trý ára bachelor prógv og í 1992 kom tað fyrsta kandidatprógvið. Í 1989 var ein Samfelagsvísindalig deild sett á stovn, sum í 1992 varð lögð saman við Søguvísindadeildini undir navninum Sögu- og samfelagsdeildin. Síðan eru lögfrøðingar, búskaparfrøðingar og gudfrøðingur komnir afturat og fleiri útbúgvingar eru í umbúna.

Starvið sum gudfrøðingur kann síggjast sum eitt framhald av Gudfrøðideildini, sum Setursráðið í 1978 avgjórði at seta á stovn. Eftir at hava virkað sum sjálvstøðug deild við deildarleiðara í nøkur ár

vórðu gudfrøði og søguvísindi í 1986 lögð saman í eina deild við navninum Søguvísindadeildin. Tá gudfrøðingur varð settur í 2014, hevði eingin gudfrøðingur verið í starvi síðan seinast í 1980-árunum.

Tað nýggja Fróðskaparsetrið og føroyska samfelagið

Í 2008 kom ein nýggj lóg fyri Fróðskaparsetrið, sum hevði við sær, at Føroya Læraraskúli og Sjúkrarøktarfrøðiskúlin vóru lagdir saman við Fróðskaparsetrið, ið nú er skipað við fimm deildum (Føroyamálsdeildin, Náttúruvísindadeildin, Sögu- og Samfelagsdeildin, Námsvísindadeildin og Sjúkrarøktarfrøðideildin) undir tveimum megindeildum (Megindeildin fyri Náttúru- og Heilsuvísindi og Megindeildin fyri Hug-, Samfelags- og Námsvísindi). Leiðslan heldur til á Seturskrivstovuni.

Meðan 13 lesandi høvdu tikið árskeið í 1965,

Myndir frá prógvhandanini á Fróðskaparsetri Føroya í 2014

tá fyrsta vísindastarvsfólkið og setursskrivarin vórðu sett á Fróðskaparsetrinum, so eru nú umleið 115 ársverk og umleið 700 lesandi. Tað ber til at søkja inn á 10 ymiskar bachelorútbúgvingar, tó ikki allar á hvørjum ári. Í 2015 verða 8 masterútbúgvingar á Fróðskaparsetrinum – harav byrja 4 nýggjar í 2015. Komandi ár verða eftir ætlan eisini nýggjar bachelorútbúgvingar at velja ímillum. Rakstrarút-reiðslur Løgtingsins til Fróðskaparsetrið vóru í 1965 settar til kr. 100.000. Í 2015 vóru kr. 74 milliónir játtadar til Fróðskaparsetrið á løgtingsfiggarlógini.

Nógv er broytt síðan 1965, men Fróðskaparsetrið er framvegis fyrst og fremst ein stovnur, sum fremur gransking og gevur hægri útbúgving. Tann samfelagsligi týðningurin er kortini nógv størri í dag, tá ið tær samfelagsligu avbjóðingarnar eru øðrvísi og størri enn í 1965. Tað er helst meira avgerandi í dag, at Fróðskaparsetrið fremur samfelagsliga viðkomandi gransking og setur saman samfelagsliga viðkomandi útbúgvingar. Hóast Fróðskaparsetrið í altjóða høpi er og altíð fer at vera lítið, so hevur Fróðskaparsetrið tann fyrimun fram um øll onnur universitet í heiminum, at tað er bert í Føroyum, at tað verður framd gransking og mentar útbúgvingar, sum eru serliga rættaðar móti teimum samfelagsligu avbjóðingum, ið tað føroyska samfelagið hevur fyri framman. Hetta eigur og verður sjálvandi eisini gjørt í samstarvi við útlenskar granskingarstovnar, sum fáast við líknandi avbjóðingar hjá smásamfeløgum. Granskingin og útbúgvingarnar á Fróðskaparsetrinum skulu sjálvandi lúka altjóða krøv, tá tað snýr seg um ástøði og háttaløg, men tað

er einamest í Føroyum, at føroysk viðurskifti, søga, samfelag, lóg, búskapur, mentan, mál og náttúra verða granskað. Hetta er eitt tilfeingi, sum Fróðskaparsetrið kann og óivað eigur at gagnnýta í kappingini um teir dugnaligastu granskararnar og tey dugnaligastu lesandi – bæði heima í Føroyum og á altjóða marknaðinum.

Akademiska kjakið, sum varð eitt aðalmál hjá Fróðskaparfelagnum, er felt inn í seturslógina, har tað er skylda stovnsins at breiða út kunneika og eggia til kjak um vísindalig háttaløg, ástøði og úrslit.

Fróðskaparsetur Føroya hevur síðan stovnanina í 1965 verið sett í samband við ymiskar breiðar hugmyndafrøðiligar uppgávur. Longu í 1965 varð nevnt, at ein uppgáva var at verja tann føroyska mentanararvin. Síðan er uppgávan sett í samband við eina meira framlítandi tjóðarbygging. Onnur halda, at Fróðskaparsetrið eigur at gera meira við vinnulívsmenning. Og tey seinastu árinu hevur Fróðskaparsetrið verið sett í samband við stóru avbjóðingina hjá útjadarasamfeløgum við fráflyting.

Tær mennandi uppgávarnar standa helst frammarlagari í dag enn tær varðveitandi, men tað er avgerandi, at hesir stóru spurningarnir verða settir í røttum høpi. Tað eigur ikki at verða uppgávan hjá Fróðskaparsetrinum at tæna ávísam samfelagsligum áhugamállum, men megnar tað at fremja dygdargóða og viðkomandi gransking á altjóða stigi og at menna nógvar fjølbroyttar, viðkomandi og dygdargóðar útbúgvingar, so fer Fróðskaparsetrið óbeinleiðis at vera ein avgerandi partur av loysnini uppá nógvar av teimum stóru samfelagsligu avbjóðingunum, sum føroyska samfelagið hevur.

BÓKMENTIR

Hovgaard, Gestur, Jákupsstovu, Beinta í og Sølvará, Hans Andrias (ritstj.):

Vestnorden. Nye roller i det internationale samfund. Fróðskapur, Tórshavn 2014

Joensen, Jóan Pauli:

Um ikki at flyta fótin fyrr enn hin stendur tryggur.

Ein stutt lýsing av Føroya Fróðskaparfelag og Fróðskaparsetri Føroya. Í Fróðskaparrit 31. Føroya Fróðskaparfelag, Tórshavn 1983

Joensen, Jóan Pauli:

Fróðskaparsetur Føroya 1965-90.

Fróðskaparsetur Føroya, Tórshavn 1990

Løgtingstíðindi. Føroya Løgting, Tórshavn 1964

Marnersdóttir, Malan:

Fróðskaparsetur Føroya, Færøernes Universitet og dets rolle i samfundet.

Fra nationsopbyggende til erhvervsudviklende. I Universitet i Útnordi.

Framløgur á verkstovu á Fróðskaparsetri Føroya 2001. Fróðskaparsetur Føroya, Tórshavn 2003

Meslinga- skráseting

í Føroyum gjørdi
Panum heimskendan

Um greinina „Iagttagelser, anstillede under Mæslinge-Epidemien paa Færøerne i Aaret 1846“ eftir P.L. Panum

6000 føroyingar fingu meslingar í 1846. Ungi danski læknin P. L. Panum varð sendur til Føroya til tess at basa smittuni. Meslingarnir fóru illa við fólki og sambært Panum sjálvum doyðu eini 100 fólk av meslingasjúkuni. „Tá ið tú sum lækni nú á døgum lesur greinina eftir Panum, fært tú stóra virðing fyri honum og hansara arbeiði. Ikki tí alt hann sigur er rætt við nútíðareygum, men tí hann hevur ein vísindaliga hugsanarhátt sum fáur,“ skrivar Pál Weihe.

Pál Weihe
pal@health.fo
Yvirlækni
Professari

Í drúgvu greinini „Iagttagelser, anstillede under Mæslinge-Epidemien paa Færøerne i Aaret 1846“, ið er 70 bls. til longdar, greiðir Panum ikki bert frá meslingaepidemiini í Føroyum, men sigur eisini ein hóp um heilsustøðuna hjá føroyingum sum heild og um lívsviðurskiptini annars. Hann orðar tað so væl í inngangsorðunum: „Naar en læge bliver kaldet til at virke paa et Sted, hvis klimatiske og diætiske Forhold ere forskellige fra dem, han er vant til at see, saa bliver det hans første Opgave at studere alle de hygiejniske Potenser, der indvirke paa Befolkningens Sundhedstilstand.“ Her er hugsan Panums heilt í samsvari við nútíðarhugsan í læknávisindum. „De hygiejniske Potenser“ skal skiljast sum umhvørvisáriníð í víðari merking, t.e. veður, kostur, rørsla, inniluft, arbeidstyngd o.s.fr. Hesum ger hann nógv burturúr í greinini. Seinni í hesi grein skal eg lýsa hetta við dómum. Onnur læknávisindalig sergrein, sum hann nýtir, er tað, sum vit nú á døgum kalla epidemiologi; tað fevnir ikki bara um farsóttarlæru, men læruna um, hvussu ofta ymisk heilsufyribrigdi ella sjúku-fyribrigdi koma fyri í samfelagnum.

Uttan at greina tað nærri, sigur Panum frá, at hann hevur sæð sera nógv fólk, sum høvdu reumatiska pínu, t.e. giktpínu. Harumframt nevni hann, at kroniskt bronkítis er ein av teimum vanligastu sjúkunum. Hann hevur síðan nógvar hugleiðingar aftur

og fram um, hví so er. Sumt er í samsvari við tað, sum vit halda nú á døgum og annað ikki.

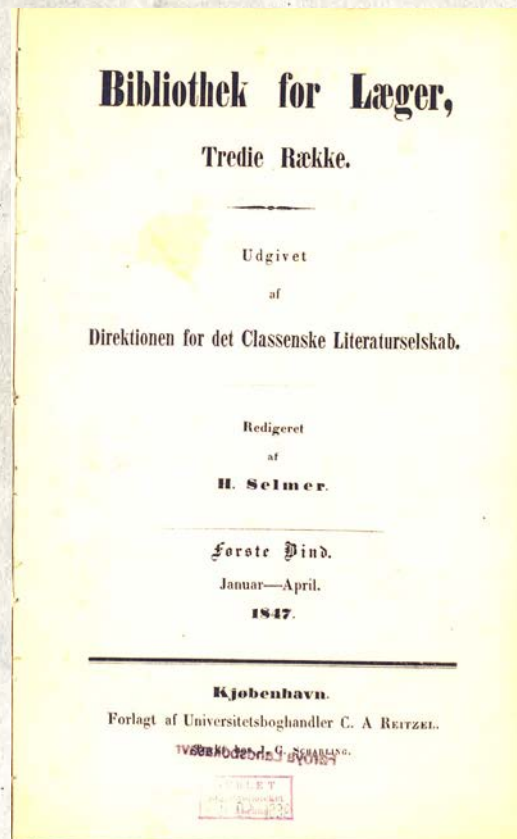
Matur og umhvørvi

Tað er púra greitt, at Panum dámdi ikki alt tað ræsta. Tað er ein berandi tátturn í greinini, at tað býður honum innarlaga ímóti, og hann vil spýggja, tá ið hann luktar henda „fordervaða“ matin. Tað fær hann at hugsa um, at hetta skal vera ein grund til, at hann so ofta sær lívsýki (diare) millum sjúklingarnar í Føroyum. Hetta meti eg ikki, at hann kemur so væl frá, men taka vit hansara eygleiðingar av ringu inniluftini í roykstovuni, so er tað í samsvari við nútíðarhugsanarhátt. Hesin tætti roykurin frá eldstaðnum hevur sjálvandi havt áleið somu ávirkan, sum tubbaksroykur hevur á roykjarar, og tí hava helst fleiri fólk enn nú havt eyðkenni, ið benda á kroniskt bronkitis.

Panum sigur, at hann sær ikki krabbameins-tilburðir, og tað er jú áhugavert. Hinvegin gremur hann seg um, at hann ikki sleppur at fremja líkskurð, tí tað vildu føroyingar als ikki hoyra talan um. Hann førir eisini fram, at menostasi hjá kvinnum er ovurhonds vanlig; tað er, at mánaðarligu bløðingarnar halda uppat. Hann heldur, at grundirnar til tess kunnu vera krímsjúka av tí váta veðurlagnum, sum serliga tær, ið gingu til neytar, vórðu fyrri, og harumframt sótu tær so óvirknar og stillar inni í roykstovuni allan dagin. Hesa eygleiðing og grundirnar, hann nevndir, eru eftir míni hugsan ivasamar.

Nógv vóru sinnissjúk

Panum heldur seg eisini vita, at sinnissjúka var sera

vanlig „... der er maaske neppe et Land, ja maaske ingen Hovedstad, hvor Sindssygdomme ere saa hyppige i Forhold til Folkemængden som paa Færøerne.“ Hann hevur eingi greið hagtøl, men sigur, at tað er ikki tað stað ella tann bygd við 100-200 íbúgvum, sum hann hevur vitjað, har ikki ein ella fleiri eru, sum eru sinnissjúk. Hann heldur, at tað í minsta lagi er 1% av fólkinum, sum eru sinnissjúk. Hetta heldur hann er at undrast á, tí føroyingar annars tykjast hava „fortrinlige Aandsevner“.

Panum er av teirri áskoðan, at náttúruviðurskiftini og vandarnir í náttúruni gera sítt til, at føroyingar í verki liva eftir meginregluni um, at menniskjuni eru brøður og systrar. Tí hjálpa føroyingar, tá ið á stendur hjá grannanum/næstanum. Hann nevnr eisini, at gudrøknid er stórt í Føroyum. Hann fatar tað til stundum at vera á markinum til halgilotir, tá ið tey altíð og stund nevna Guðs og Kristi navn.

Føroyingar hægsta lívsaldur í heiminum

Sjálvt um hann brúkar nógv pláss at finnast at kostinum hjá føroyingum, so sigur hann tó, at føroyingar hava stak góðar tenn, og brendar tenn siggjast ógvuliga sjáldan hjá føroyingum. Harumframt nevnr hann eftir mínum tykki tað áhuga-verda fyrbrigdið, at miðallívstíðin er høg í Føroyum. Sambært Panum doyðu tey flestu í Danmark um

Greinin hjá Panum „lagttagelser, anstillede under Mæslinge-Epidemien paa Færøerne i Aaret 1846“ varð prentað í Bibliothek for Læger í 1847.

lerne i Samfundet, som ikke kan undvære dem et Øjeblik, ligeover for dem alene synes *Øvrigheden* at have glemt sin Instrux. Jeg siger det rentud, og jeg frygter ikke for at blive modsagt: naar det gjælder Lægenes Interesser, da gjör *Øvrigheden* i Frankrig ikke sin Pligt.“

Iagttagelser,

anstillede under

Mæslinge-Epidemien paa Færøerne i Aaret 1846.

Af Cand. med. & chir. **P. L. Panum.**

I.

Naar en Læge bliver kaldet til at virke paa et Sted, hvis klimatiske og diætiske Forhold ere forskellige fra dem, han er vant til at see, saa bliver det hans første Opgave at studere alle de hygiejniske Potenser, der indvirke paa Befolkningens Sundhedstilstand. Det er jo disse hygiejniske Forhold, som bidrage til Udviklingen og Hyppigheden af nogle og Udelukkelsen og Sjældenheden af andre Sygdomme, og som mere eller mindre modificere enhver Sygdoms Symptomer; det er jo dem, hvorpaa Sygdommens Geographi, hvis specielle Studium maaskee snart vil hæve den til en selvstændig Disciplin, heroer.

Da Mæslingernes Udbrud gav Anledningen til min Rejse til Færøerne, er det naturligt, at jeg nærmest havde min Opmærksomhed henvendt paa den Indflydelse, som Øernes højst ejendommelige hygiejniske Forhold udøvede

paa denne Sygdom og vice versa. Men da jeg under mit næsten 5 Maaneders Ophold paa Færøerne gjentagne Gange herejste den allerstørste Del af Øerne, og langt mere end Embedsmændene ellers pleje, levede imellem de Indfødte, var jeg istand til ogsaa at anstille en Del Iagttagelser over deres særegne hygiejniske Forholds Indflydelse paa Sundhedstilstanden i Almindelighed, saavel som paa de herskende Sygdommes Hyppighed og Udvikling. For at kunne levere en nogenledes fuldstændig Nosographi over Færøerne, vilde imidlertid et fleraarigt Ophold paa Øerne være nødvendigt; det, som jeg her kan meddele, ere kun nosographiske Momenter og Fragmenter, der maaskee kun forsaavidt kunne have nogen Interesse, som Færøernes Forhold i denne Hensende ere saa lidet bekendte.

Jeg vil da her søge at fremsætte de ved Øernes Forhold særegne hygiejniske Potenser, og for hver især, saagodt som de Iagttagelser jeg har kunnet anstille, tillade det, søge at eftervise den Indflydelse, som de udøve paa Indbyggernes Sundhedstilstand i Almindelighed, paa de forskellige Sygdommes Hyppighed, Udvikling og Fremtrædelsesmaade, samt paa Landets Mortalitetforhold, hvilket jeg tillige vil søge at oplyse nærmere ved statistiske Data, som jeg har samlet under mit Ophold paa Øerne. I et andet Afsnit vil jeg dernæst meddele nogle Iagttagelser over Mæslingerne, forsaavidt som de synes at kunne have nogen almindelig Interesse for det medicinske Publikum.

Betragte vi da først Færøernes *physiske* Forhold og den Indflydelse som de udøve, saa vil man, som man kunde forudsætte, finde dem ret ejendommelige.

De 17 beboede Øer, hvoraf den største er c. 8, den

Í 70 síður longu greinini greiðir Panum ikki bara frá meslingaepidemiini í Føroyum, men sigur eisini ein hóp um heilsustøðuna hjá føroyingum sum heild og um lívsviðurskiptini annars.

hetta mundið, tá ið tey vóru øðrumegin tey seksti, men í Føroyum eru fólk stívliga 10 ár eldri, tá ið tey doyggja; nógv teirra í 80-árunum. Í Danmark var miðallívstíðin tá, sambært Panum, 36 ár, men í Føroyum var hon úti við 45 ár. Tá eru deyðfódd tald við. Eisini vísir hann á, at tað doyggja færri børn í Føroyum yngri enn 10 ár enn í Danmark, og hetta ber eftir nútímans hugsan boð um eina góða heilsustøðu í fólkinum. Panum skrivur beinleiðis, at høgi lívsaldurin í Føroyum, honum kunnugt, ikki er hægri nakra adrastaðni í heiminum.

Panum ger í greinini eisini aðrar merkisverdar eygleiðingar, nevnliga at krím ella influenza kemur, tá ið handilsskipini koma úr Danmark. Hetta heldur hann ikki kann vera av tilvild, tí stundum komu skipini í mars og stundum í mai, og tað grettir ikki, at tá ið skipini komu, kom eisini krímsjúkan.

Staðfesti hvussu meslingarnir smitta

Síðan viðger hann meslingasjúkuna. Í Føroyum búðu tá 7782 fólk, og 6000 fingi meslingar. Panum var ikki í Suðuroy; tað tók Manicus sær av. Sambært Panum doyðu til samans um 100 føroyingar av meslingasjúkuni. Viðvíkjandi meslingum ávísir Panum greitt tilgerðartíðina, og hann ger nógv burtur úr henni. Hann er ógvuliga nágreiniligur, tá ið okkurt kemur fram, sum er í andsøgn við tað, sum hann heldur er rætt, nevnliga at frá smittu til sjúkubyrjan ganga 14 dagar. Fleiri ferðir fer hann aftur og spyr og kannar, tá ið tað ikki tykist at vera soleiðis. Og hvørja ferð royndist tað soleiðis, at hann hevði rætt, t.e. tilgerðartíðin er 14 dagar. Eisini vísir hann á, at meslingarnir komu ikki av sær sjálvum. Hann, ið bar smittuna til Føroya, var ein snikkari, sum fór við skipi úr Keyptannahavn 20. mars, og hann var staddur í Havn, tá ið hann

30. juni 1846 skrivaði Fædrelanðet, at 7. juni vórðu fyra lík jarðað í Havn, dagin fyri vórðu trý jarðað og fimm stóðu undir bør, umframt at tað stóð um lív hjá fleiri. Myndin frá jarðarferð í Havn í 1902. Mynd: David Hepburn

fekk meslingar fyrst í apríl. Panum heldur seg eisini kunna ávísa, at meslingar smitta, tá ið fyrstu sjúkueyðkennini vísa seg. Harumframt vísir hann á, at tey, sum høvdu havt meslingar í 1781, ikki fingi teir aftur. Tey vóru sostatt vorðin órinin (immun). At enda sigur Panum, at eftir hansara royndum er grundin til meslingar kontagiøs og ikki miasmatisk. Sjúkan stendst ikki av ringari luft, men smittuevni verða borin frá fólki til fólk og kanska í klæðum. Hann heldur tí, at um rætt varð borið at, hevði tað borið til at skýggja sjúkuna við sóttverju (karantenu). Tað gjørdu fleiri bygdir eisini við góðum úrsliti.

Stór virðing fyri vísindaligu tilgongdini

Tá ið tú sum lækni nú á døgum lesur greinina eftir Panum, fært tú stóra virðing fyri honum og hansara arbeiði. Ikki tí alt hann sigur er rætt við nútíðar-eygum, men tí hann hevur ein vísindaligan hugsanarhátt sum fáur. Panum líkist einum starvsfelaga um somu tíð, John Snow, sum legði merki til, at koleratilburðir í London ikki komu líka ofta fyri í ymiskum býarpørtunum. Í august 1854 kom hervilig kolerasótt til Soho-býarpartin. Eingin visti tá, hvussu kolera smittaði, men miasmatiska ástøðið var tað vanligu tá – eins og við meslingunum í Føroyum nøkur fá ár frammanundan. Hetta ivaðist Snow í, eins og Panum gjørði. Og tað eydnaðist Snow at vísa á, at tað var dálkað vatn úr einum vatnbrunni í Broad Street, sum var orsök.

Handtrakið varð tikið av vatnpumpuni, og eftir tað minkaðu tilburðirnir skjótt. Hvørki Snow ella Panum vísu nóg mikið um bakteriur og virus til at kunna brúka tað í sínum kanningararbeiði. Nøkur fá ár seinni rakti Louis Pasteur við, at smittandi smáverur kundu elva til sjúku.

Tað, sum Panum og Snow dugdu, var at nýta skipaða eygleiðing og síðan koma til skilagóðar niðurstøður, grundaðar á eygleiðingar og ikki á vanahugsan.

Stak arbeiðssamur

Eisini má sigast, at Panum hevur verið stak arbeiðssamur teir fimm mánaðirnar, sum hann var í Føroyum. Talið á eygleiðingum, uppsløgum í kirkjubókum, kanningum av sjúkum, greiningum av kosti, arbeiði, klædnabúnum o.s.fr. er stak rúgvismikið. Panum brúkti á síni føroyaferð læknlígar kanningarhættir, sum vit eisini brúka í umhvørvislæknafrøði og í epidemiologi nú á døgum – tað eru í dag høvuðsamboðini í fólkahelsumfrøðini.

At enda eitt sindur av sjálvrannsakan: helst eru tað heilsufyrbrigdi í okkara samfelag í dag, sum bara bíða eftir, at onkur uttan fordómar og við gløggum eyga sær tey og sær samanhagir, sum eingin higartil hevur varnast. So góðu landsmenn – Panum og Snow gjørdi heilt víst ikki tær seinastu týðningarmiklu eygleiðingarnar – tað eru nógvar eftir til tykkara.

Brot úr brævi, skrivað í Havn 3. juni í 1846, prentað í Fædrelanðet í Keypmannahavn: „Nógv fólk í Havn vóru júst vorðin sjúk av teirri vanligu vársjúkuni (krími). Ein føroyingur var komin sjúkur heim aftur úr Keypmannahavn. Læknin helt, at maðurin hevði giktfeður. Tá ungi maðurin, sum var um sjúklingin, eisini gjørdist sjúkur, staðfesti læknin (Napoleon Nolsøe - hann var føroyingur), at báðir høvdu meslingar. Húsin hjá báðum monnum vórðu avbyrgd, men tá var ov seint. Meslingar høvdu ikki gingið í Føroyum síðan 1781. 700 havnarfólk av 800 vórðu sjúk. Tey einastu, ið sluppu undan í 1846, vóru gomul fólk, sum høvdu havt meslingar í 1781, umframt tey, sum høvdu havt meslingar í Danmark.“

P.L. Panum

– virdur, men eisini misskiltur

Stutt eftir at tað fyrsta skipið hjá kongliga handlinum hevði verið í Føroyum á vári 1846, løgdust nógv fólk í songina við fepri. Tað gjørdist skjótt greitt, at fólk høvdu fingið meslingar. Ein farsótt, sum ikki hevði gingið í Føroyum í fleiri áratíggju. Smittan breiddi seg út um Havnina, og túsundtals fólk gjørdust sjúk.

Helgi Jacobsen

helgi@ritstarv.fo

Fjølmiðlafólk og høvundur

Ritstarv

Tíðindini um herviligu meslingarnar í Føroyum stóðu í dagblaðnum Fædrelanet 17. juni 1846 og vóru so skakandi, at tíðindini í fullum líki vórðu prentað í Berlingske Tidende og øðrum keypmanna-havnarbløðum dagin eftir. Heilsumyndugleikarnir í Danmark lótu ikki ófrættabøðini úr Føroyum fara aftur við borðinum. Í Føroyum vóru bara tveir læknar tá, og longu 20. juni komu boð við kongaligari fyriskipan um at senda tveir læknar afturat til Føroya. Tveir ungir læknar, tann 26 ára gamli Peter Ludvig Panum (1820-1885) og javnaldrin A.H. Manicus (1821-1850), vórðu spurdir og játtaðu. Tann 23. juni fóru teir umborð á skonnartina Havfruen, sum í skundi setti kós móti Føroyum. Við sær høvdu teir fleiri kassar av heilivági og aðrari útgerð. Teir fingi undanvind og vóru longu á Havnini um miðnáttarleitið 30. juni. Tvær vikur eftir at tíðindini um meslingarnar høvdu staðið í Fædrelanet, kundu Panum og Manicus fara til verka.

Panum varð tilvitað misskiltur

Ferðin hjá P.L. Panum og A.H. Manicus í Føroyum gjørdist merkisverd á tveimum økjum: Í fyrsta lagi

gjørdist Panum heimskendur fyri sínar læknaligu eygleiðingar í Føroyum. Tær gjørdust slóðbrótandi fyri bæði meslingafarsóttir og aðrar umfarssjúkur. Tann partin skrivar Pál Weihe, yvirlækni og professari, um í sínum parti. Í øðrum lagi gjørdist føroyavitjanin hjá ungu læknunum grundarlag undir longum og hørðum orðadrátti um ymisk viðurskifti í Føroyum, tí Panum í síni frágreiðing stundum var rættiliga bersøgin um lívshátt føroyinga, føroyska matmentan og reinføri. Í veruleikanum lastar Panum ikki føroyingar, men føroyskir studentar í Keypmannahavn, sum lósu frágreiðing Panums, hildu, at Panum fór illa við føroyingum og tulkaðu frágreiðingina sum eitt danskt álöp á føroyska tjóðskapin. Uppfatanin millum føroysku studentarnar frættist skjótt til aðrar føroyingar, og í onkrum førum varð gjørt sera nógv av.

Visindaliga ritgerðin við eygleiðingum Panums av meslingunum í Føroyum varð fyrstu ferð prentað á vári 1847 í eini grein í tíðarritinum Bibliothek for Læger. Greinin varð síðan prentað í eitt nú týskum, bretskum og amerikonskum læknaritum. Tað skilst, at í Ameriku varð greinin leingi brúkt sum støðisundirvísing í reinføri og heilsulæru:

„Men millum føroyingar sjálvar vakti vísindaliga ritgerðin stóra misnøgd og ósing, tí Panum hevði verið í so fyrilitsleysur, tá ið hann lýsti tey óhepnu sosialu viðurskiftini og reinførisviðurskiftini í oyggjunum,“ stendur í Dansk biografisk Lexicon.

Neyðugt at skriva blektaða sannleikan

Nøkulunda somu umrøðu fær kanningin í eini grein um Panum í Illustreret Tidende í 1878:

„Í einar fimm mánaðir ferðast hann runt oyggjarnar, var næstan í hvørjari bygd og útinti sftt starv so framúr væl, at donsku heilsumyndugleikarnir góvu honum eina serstaka viðurkenning, tá ið hann kom aftur til Danmarkar. Tær ovurhonds nógvu kanningarnar, hann hevði gjørt, vórðu prentaðar í grein undir heitinum: „Eygleiðingar í Føroyum undir meslingafarsóttini í 1846“. Men tann ber-søgna frágreiðingin, sum í veruleikanum var tann beri og blektaði sannleikin, har hann lýsir sosial viðurskifti og reinførisviðurskifti, voldi honum ikki sørt av ampa. Hann varð ikki bara álopin í lesarabrøvum í einum av bløðunum, men nakrir ovurtjóðskaparsinnaðir føroyingar hóttu við at revsa tann unga høvundin við bókstavligari skortfleingju.“

Fyrstu viðmerkingarnar um ta vanlukkuligu støðu, sum meslingarnir elvdu til í Føroyum, lesa vit um í blaðnum Fædrelandet á sumri í 1846. Tá lógu uml. 6000 av tilsamans teimum 7782 íbúgvunum í Føroyum við meslingum og ringum beinkrími. Í tí fyrstu greinini var ein niðrandi viðmerking um danska landslæknan í Føroyum um hetta mündið, Regenburg. Hin læknin í Føroyum var føroyingurin Napoleon Nolsøe, sonur handilsforvaltaran Jákup Nolsøe.

Ein limur í danska læknafelagnum verjir á sumri 1846 Regenburg í brævi í Fædrelandet og setir samstundis spurnartekn við, um framferðarháturin hjá Panum og Manicus at basa meslingunum var tann rætti. Regenburg skrivur sjálvur eina grein í Fædrelandet í september, og í desember koma Panum og Manicus við eini fyribils frágreiðing um tað arbeiðið, sum teir gjørdur í Føroyum hetta árið.

Hildu Panum arbeiði móti føroyskari tjóðarbygging

Vísindaliga ritgerð Panums verður síðan prentað í ritinum Bibliothek for Læger í januar-apríl 1847. Umframt at útgreina, hvussu Panum og Manicus

Tær flestu umfarssjúkurnar komu til landið við skipum. Christin Holm, snikkari í Havn, varð vorðin smittaður við meslingum í Danmark og kom við teimum higar, tá hann kom aftur úr Keypmannahavn við Havfrúnni 29. mars 1846. Mynd: Fornminnissavnið

CHR. PLØYEN:

Panum gjørði ein feil

Brot úr privatum brævið frá Chr. Pløyen amtmanni til P.L. Panum 24. juni 1847:

„Det unge Færøe“ er rasende over Deres Afhandling i Bibliothek for Læger og det er ganske moersomt, at en Mand af Faget, der burde kunne tilsee Hensigten med og Rigtigheden af Deres Ytringer, fremstaaer som primus-agitator, – det er der grosse Doctor Napoleon. Han har nu en viid Mark for sig, til at udstroe Misfornøielse med Dem og, i Forbindelse dermed, mod alle Danske. Færingerne læse, naturligviis, ikke Deres Afhandling, de faae altsaa blot Kundskab om enkelte, af deres Forbindelse udrevne Ytringer, som ikke engang behøve, at forvandskes, for at blive stødende, saasom de meddelte i Testimonier om Luus, Fnat, Ureenlighed, Huulhed i Charakteren osv., osv., og De kan troe mig, at denne Fremgangsmaade bliver benyttet for Alvor...

... Jeg kan kun finde een feilagtig Angivelse og det er den, at et Baadmandskab spiste raa Grind med Orme i; det maa have være *køgt* Grind med Orme, thi i den tørrede Grind komme de ikke og raa spises Grinden ikke, naar den ikke først er tørret. Hovedsagen ved Historien er forresten Ormene, og den er sand, først, fordi De har selv seet Factum, dernæst, fordi Enhver, der er sagkyndig og vil være sanddrue, maa bekræfte det. Denne Urigtighed, om Grinden var raa eller køgt, gjør Man da en Satans Allarm over, men glemmer det vigtigste, Ormene; dem hopper Man over med Lethed!

Millum teirra, sum lögdu seg út í orðaskiftið um ritgerðina hjá Panum, var Niels Winther, lögfrøðingur.

staðfestu eitt nú smittuspjæðing og tilgerðartíð, og hvussu teir bjargaðu einum 1500 mannalívum, so lýsir Panum í ritgerðini lívshátt feroyinga, matvanar, bústaðarviðurskifti, mentan, sinnisstøðu, reinføri og annars alt, sum hann helt hevði ávirkan á heilsustøðu feroyinga. Panum var sum áður nevnt rættiliga ærligur í sínum lýsingum og stundum eisini ikki sørt atfinningarsamur. Móttøkan var sum nevnt tvíbýtt: Teimum, sum finga heilsubót, dámdi væl Panum – onnur hildu hann arbeiða móti spírandi føroyskari tjóðarbygging.

Panum var ikki sørt ávirkaður av tí móttøðu, hann fekk. Alt tað, sum hann hevði skrivað, meinti hann var neyðugt at fáa fram til tess at nágreina sjúkuna og til at broyta lívsvanarnar hjá feroyingum. Lítið hevur hann hugsað um, at umrøðan av eitt nú heilsuviðurskiftunum í Føroyum kundu skapa slíka ósing, sum hon gjørði, og at umrøðan fór at verða brúkt í eini tjóðskaparligari orrustu. Panum ætlaði at stevna fleiri av teimum, sum hann meinti tilvitað misbrúktu tað, sum hann hevði lagt fram í vísindaligu ritgerðini. Men Chr. Pløyen, sum tá var amtmáður í Føroyum og sum fult stuðlaði Panum, mælti honum frá at gera meira við málið, tí hann roknaði við, at sjógvurin helst fór at slætna av sær sjálvum.

Panum verjir seg

Tað var ikki fyrr enn ritstjórin á Dansk Maanedskrift, 1855-57, Edvard Erslev, gjørði tað nærum ófyrgievandi mistakið at brúka egleiðingar Panums sum keldu í upplýsingum um ávís ítökilig føroysk viðurskifti, at P.L. Panum tók til orðanna í einum opnum brævi. At sóknarpresturin á Sandi, H.J.J. Sørensen, í 1859 í

Beinan vegin Panum og Manicus komu til Føroya, fóru teir at kanna heilsu- og reinförviðurskifti, sum kundu elva til sjúkur. Hetta var ein partur av farsóttarlæruni og læruni um, hvussu ofta ymisk heilsufyribrigdi ella sjúkufyribrigdi koma fyri í samfelagnum. Á myndini skola fólk fisk undir einum vatnposti í Havn í 1902. Mynd: David Hepburn

lesarabrøvom tók táttin upp eftir Erslev og royndi at rættleiða Panum, gjördi høvið ikki verri at koma við einum aftursvari. Fleiri aðrir kendir menn høvdu eisini lagt seg út í orðaskiftið tá, teirra millum V.U. Hammershaimb, P.A. Holm, prestasonur úr Kvívík, og Niels Winther, lögfrøðingur. Við myndugleika og á sakligan hátt skrivar Panum í einum longum aftursvari í 1860 um sín tokka til Føroyar og sín kærleika til føroyingar, um viðurskiftini, sum tey vóru í 1846, samstundis sum hann fegnast um, at umstøðurnar á fleiri økjum vóru broyttar munandi nú 14 ár seinni.

Lítið hevur verið skrivað í Føroyum um Panum og hansara slóðbrótandi arbeiði at skráseta, hvussu meslingar og aðrar umfarssjúkur smitta. Uppaftur minni hevur verið skrivað um tann orðadrátt, sum tók seg upp um hansara lýsingar av, hvussu

føroyingar livdu miðskeiðis í 19. öld, og hvussu hetta varð misskilt av nógvum føroyingum.

Vísindaliga ritgerð Panums, sum nú er lögð á netið, er tann sama, sum stóð á prenti í 1847. Men í ritinum *Fra Færøerne / Úr Føroyum VI*, sum magistarin Óli Jacobsen ritstjórnaði, er ein úrdráttur úr ritgerðini og eisini meginparturin av tí orðaskifti, sum var um ritgerðina. Eisini eru privat brøv úr savninum hjá Panum tikin við. Ritið *Úr Føroyum* finst á bókasøvninum.

HEIMILDIR:

Bibliothek for Læger, januar-apríl 1847.

Kjøbenhavn.

Dansk biografisk Lexicon (útg. C.F. Bricka).

Kjøbenhavn.

Dansk Maanedskrift, 1855-57. Kjøbenhavn.

Fra Færøerne / Úr Føroyum VI. København.

Fædrelandet, 17. juni 1846. Kjøbenhavn.

Illustreret Tidende, 1878.

Kjøbenhavn.

(Endurgávur eru í høvundsins týðing)

Bræv frá Chr. Pløyen amtmanni til P.L. Panum 24. juni 1847.

Eitt upplýsingarskriv frá 1763 um **KORN- OG AKURDYR KING**

Í Evropa er seinna helvt av 1700-talinum merkt av rationalismu, upplýsing og sosialum rembingum. Serliga vald kirkjunnar og ávirkan hennara á lívs- áskoðan og lívsførslu menniskjans var fyri stórum broytingum. Átrúnaðarlíga boðaði upplýsingin déismu, sum lærði, at Gud hevði skapað heimín og sett náttúrulógirnar, men hann blandaði seg ikki uppí, hvat fyrifórst í heiminum. Tá ið Gud hevði gjørt náttúrulógirnar, ráddi um at rannsaka tær og læra av teimum og á tann hátt stremba eftir at gera mannalívið betri.

Vár í Ólavsstovu

VariO@setur.fo

adjunktur í móðurmáls-
námsfrøði

Fróðskaparsetur Føroya

Hetta rák fann eisini sína leið til Føroya, har tað vanligu hevði verið, at næmingar eftir latínskúlan í Havn fóru til Danmarkar at gera latínskúlan lidnan og síðani at lesa til prest, men í hesum tíðarskeiðinum gingu triggir studentar úr Føroyum aðrar leiðir. J.C.Svabo og Nicolai Mohr fóru at lesa náttúruvísindi og búskaparfrøði og H. J. Debes fór at lesa lögfrøði. Søgufrøðingurin Hans Jacob Debes vísir á, at Hanus Jákupsson Debes (Hans Jacobsen Debes) (1723-1769) ivaleyst hevur verið fyrsti føroyingur, sum fór í holt við annan lesnað enn gudfrøði.

Hanus Jákupsson Debes hevði ikki lokið prógv, tá ið hann í 1750 varð boðsendur til Føroya at vera varaløgmaður hjá Sámal Pætursson lögmanni. Hann giftist við dóttur løgmans og gjørdist í 1755 Føroya løgmaður. H.J.Debes var greitt barn av upplýsingartíðini og rationalismuni. Svabo sigur um H.J.Debes, sum hann kendi, tí Svabo búði í Miðvági og H.J.Debes var løgmaður á Steig í Sandavági, at hann var: „en af de bedste og indsigtfuldeste mænd, Færø nogensinde har haft“ og hann

kallaði hann „det store mekaniske geni“. Hetta tí hann var fittur í hondunum og hevði m.a. gjørt tann fyrsta riparan í Føroyum (um 1769)¹.

H.J.Debes skrivaði tvær bókur í síni embætistíð, sum vóru greitt tekin um, at hann hugsaði um framburð og upplýsing fyri Føroya fólk. Onnur teirra bar heitið: „Kort underretning om Indbyggernes Handelsmaade paa Færøe“ (1766) og hin, sum kom út áðrenn, bar heitið: „Sandfærdig og tydelig Beskrivelse om Agerdyrkingen og Kornavlingen paa Færøerne. Til billig Eftertanke fremlagt Af En Patriot“ (1763). Henda seinna, sum verður hon, sum verður umrødd her, snýr seg um at fáa meira burtur úr at dyrka akur og korn í Føroyum. H.J.Debes vísir í bókini til, at í Evropa, Danmark og Noregi, ja, sjálvt í Íslandi er nýggj siðvenja á hesum øki, og hann heldur, at tíðin er komin, at eisini í Føroyum eiga nýggj amboð og nýggjar siðvenjur at vinna frama. Hetta er í góðum samsvari við fysiokratisku stevnuna, sum bygdi á

¹ Debes. 2000: s.128 og 186

Bókin hjá H.J.Debes: „Sandfærdig og tydelig Beskrivelse om Agerdyrkningen og Kornavlingen paa Færøerne“, snýr seg um at fáa meira burtur úr at dyrka akur og korn í Føroyum. Mynd: Born

eitt økonomiskt ástøði, sum var lagt fram av franska hovlæknanum Francois Quesnay um 1750, sum bygdi á landbúnaðin sum avgerandi inntøkukeldu og keldu til framburð fyri statin?

Brot úr bókini:

Da foruden andre Europæiske Lande vores kjære Danmark og Norge, ere ved de føyede gode Anstalter stedse i Arbeide med at forbedre Oeconomien og fornemmelig Ager-Dyrkningen, hvorved de synes ved Tiden at ville bringes alt nærmere til sin Fuldkommenhed. Ja end og det langt bortliggende Island er ved Vores Allenaadigste Konges Høyst-Fæderlige Understøttelse i Arbeide med at reyse sig af Støvet. Saa maa billig spørges, hvorledes er dette ultimum Thule, de fartige Fær-Øer beskaaffene, der ligge adspredde i det Calcedoniske eller store Nordhav paa To og Tredsindstive Graders Brede?

- 1.) Enten maa da Indretningen i alt være saa ypperlig, at den ikke kand blive bedre
- 2.) Eller Landet er saa slet og ufrugtbar, at det ikke kand tage imod nogen Forbedring.
- 3.) Eller og der findes ingen i heele Landet, der enten har Hierne eller Hierte at tiene sit

Fædrene-Land. Men jeg haaber, ingen af Deelene har Sted.

Det eneste, som saa længe har holdet mig tilbage, er den Paastaenhed af Forfædrenes Skikke og Indretninger, der uden videre Omdømme af den gemeene Mand holdes for det bædstè, og alt nyt skadeligt. Ja end og, naar en længe ønsket Forandring i en eller anden Ting omsider skeer, er det dog ikke til Maade, allene fordi den viger fra den ældgamle Sædvane, uden Eftertanke om Forandringens Nytte. Og da Ager-Dyrkningen er en Stats eller et Lands visseste Rigdomme, vil jeg for nærværende Tiid allene forestille Fær-Øernes Ager-Dyrknings Maade i sin rette Nøgenhed, overladende andre sammes Omdømme, hvor langt den er fra sin Fuldkommenhed, og rettelig endnu kand siges, at ligge i sin Vugge og første Svøb. Uden at jeg i ringeste Maade tør giøre min Forestilling til dens Forbedring, med mindre det mig imponeres; thi ligesaa vel som jeg indseer Forandringens Nytte, saa begriber jeg og Vanskelighederne, der ville møde ved dens Iverksettelse.

[...]

Ved at have sagt dette forud, kommer jeg til mit Oyemed for at viise, hvor meget af Landet der er dyrket, og hvor meget det ligger udyrket, og da

2 Sí viðari lestur: Marnersdóttir&Sigurðardóttir. 2011: 142 ff

Sandfærdig og tydelig

Bestrivelse

Om

E. MADSEN
LÆGE

Ager-Dyrkningen

og

Korn-Vølningen

Paa

Fær-Derne.

Sil

billig Eftertanke fremlagt

E. MADSEN

af

En Patriot.

KJØBENHAVN, 1763.

Søgt hos Directeuren over Hans Kongelige
Majestæts og Universitets Bogtrykkerie
Nicolaus Christian Høpfner.

Hanus Jákupsson Debes skrivaði undir dulnevnum "en patriot" um áneyðingar at taka í brúk nýggj ambóð at dyrka korn og akur við. Bóklingurin er í góðum samsvari við upplýsingartíðina og fysiokratiska hugsanarháttin, at landbúnaðurin var grundarlag undir allari menning av samfelagnum.

forholder det sig som Een imod Tusinde, saa at, naar Ager og Eng regnes under et, er kun den Tusinde Part af Landet dyrket. Og lad være denne almindelige ældgamle Beregning ikki holder Stik, saa tør jeg dog tuto (sic) sige, at ikke over den Otte hundrede Part af Landet er dyrket. Da der dog ligge hist og her mangfoldige jævne og deylige Pladser, som ligesaavel som det indhegnede kunde dyrkes, og ere visselig af den alviise Skaber deftinerede (sic) til Menneskenes bedre Nytt, end hidtil sket er. Her sukke mange Fattige efter Brø-

det, her løbe mange, ligesaa friske, som lade Tryglere omkring, og besværge med deres ublue Beden (sic) baade mig og andre got Folk. En Lykke, at disse kunde holdes til Arbeide, og derved søge sit Brød. Med det beklageligste er, at vores Ager-Dyrkings Maade er saa slet, at naar alt er indhøstet, er lidet vundet; omendskiønt man almindelig efter Een Tøndes Udsæd kand indhøste Ti eller Tolv tønder. Da dette er forud viiset, vil jeg give en udførlig Underretning om Færøernes Ager-Dyrkings Maade, og de dertil brugelige Redskaber [...] Naar nu Sæden skal i Jorden, maa en Mængde Folk samles, Mand-Folkene med Spaden at finaahakke (sic) de opvæltede Tørver, og Qvind-Folkene med fina (ella: sinaa) Dreng til at sletta Ageren og klappe efter, naar Sæden er kommen i Jorden. Det dertil brugelige Redskab er et Stykke Bret med et langt Skaft paa, som bruges i Steden for Trumle; saa at Plov, Harre³, Tromle, som de fornemste Redskaber til Ager Dyrkningen, ere her ubekjendte Sager.

Ligesaa langsom og elendig som nu alt dette gaaer af, saa ussel er og deres Maade til at udføre Gødningen paa Ageren. De legge et af Hoe med Ulden Traader tilsammen vævet Dekke, tillige med Tvende Lamme-Skind paa en Hest, og der oven paa et Kryds-Træ med Tvende opstaaende Spidse; samme Træ bliver bundet fast for og bag paa Hesten, og paa benævnte tvende opstaaende Spidser, hænges Tvende Firekantede Træ-Kurver, en paa hver Side af Hesten. Saadan en Kurv bestaaer af Fire Stolper En Alen lange samt tynde Bræder, Fire i hver Rad, indtappede i Stolperne. Bunden i denne Kurv er som en Dør med Tvende Gænger, for igiennen den paa Ageren at nedlade Gødningen;

3 <http://ordnet.dk/ods/ordbog?query=harve>: redskab til bearbejdning af jordoverfladen (løsning og findeling af jorden, ødelæggelse af ukrudt, dækning af sædefrø o.lgn.), i reglen bestaaende af en ramme af træ- ell. jærnstykker (bulle) forsynet m. pigge ell. tænder. *Førend man Foretog med hvasse Plov at bore I igiennem Jordens Rygg, og den med Harren saare. Holb. Metam.2.

Sandavágur í 1880-árunum. Jens Chr. Svabo og H.J.Debes kendust, tí Svabo búði í Miðvági og Debes var lögmaður og búði á Steig í Sandavági. Svabo sigur um H.J.Debes, at hann var: „en af de bedste og indsigtfuldeste mænd, Færø nogensinde har haft.“ Mynd: Miðvágs Bygdarsavn.

thi Vogne bruges her ikke. Paa samme Maade indbierge og Indbyggerne deres Tørve.

[...]

Tjóðartilvit

Føroyskir studentar, sum lósu á Universitetinum í Keypmannahavn, høvdu síðan 17. öld havt rætt til kommunitetsstyrk. Her var tann treyt lögð á, at teir av og á og eftir 1732 einuferð um árið skuldu prógva, at teir vóru skilagóðir, og at teir sjálvir dugdu at hugsa og hava eina meining um, hvat var beint ella skeivt í teimum bókum, teir lósu, og at teir gingu fram í kunnleika og hugsan. Henda próvforsla var antin ein „declamatio“ ella ein „dissertatio“, sum kundi vera grundarlag fyri eini „disputatio“. Ein deklamasjón var ein røða, ið studenturin helt á latíni um eitt evni, sum ein annar, vanligi prósturin á Garði (Regensen), hevði ásett honum. Dissertasjónin var harafturímóti eitt skrift, sum høvundurin, ið vanligi var ein av teimum eldru studentunum, sjálvur valdi sær evnið til. Millum hesar skriftir, sum av og á eisini komu á prent, kom fram kunnleiki um føroysk viðurskifti, sum ikki vóru at finna aðrastaðni. Tað, sum er til av hesum røðum, er ikki fullfígjað, men serliga tvær røður frá hesum tíðarskeiði vísa, at eitt byrjandi tjóðartilvit er um at taka seg upp millum føroyskar studentar í Keypmannahavn, og sambært Jón Helgason

(1899-1986)⁴ er hetta eitt fyrbrigdi, sum er kent í akademiska heiminum í Evropa um hetta mundið. Tað eru 10 ár millum hesar báðar røður. Onnur, sum Gregers Müller helt á Garði í 1751, snýr seg mest um Streymoynna úr typografiskum sjónarhorni, men tað, sum er viðkomandi í einum tjóðardiskursi, er, at hann endar sína framløgu við eini bøn fyri tí felags føðilandinum hjá sær og sínum áhoyrarum, tí dansk-norska ríkinum, og eisini sínum egna føðilandi við ynski um, at tað í framtíðini má føða stimburmikil ættarlið. Hina røðuna ber Christopher Müller fram 10 ár seinni. Evnið í dissertasjónini er at sóknast eftir, um Føroyar ikki kunnu geva fleiri inntøkur. Hann viðger böttar vinnuvegir, m.a. tosar hann um at læra føroyingar at pløga í staðin fyri at velta, og hann tosar um at kóka salt í Føroyum. Tvey onnur viðurskifti eru, sum gera røðu Christopher Müllers so serstaka. Hann ber fram eina langa yrking, 71 ørindi í latínskum heksametrum. Henda yrking er áhuga-verd, tí hon er kanska einasta yrking, sum ein føroyingur hevur yrkt á latíni, og sum enn er til skjals. Christopher Müller gremur seg um, at hann hevur ikki nóg góðan kunnleika til læknafrøði og natúrfrøði at skriva um tað evni, sum hann hevur

⁴ Íslendingur, professeri í fornbókmentum í Keypmannahavn 1927-1971

Fortale Til Læseren.

Dette lidet Skrift, som mig af en gammel Ven og vind-
skibelig Patriot for sit Fædrenesland
blev tilsendt, er af den Art og sig-
ter til den Nytte for Landet, at De-
conomiens Høye Befordere vente-
lig derved lader sig bevæge til at
bestemme en fordeelagtigere Maa-
de at dyrke Jorden paa af Fær-

*

De

Fortalan til bókina um akur og korndyrking hefur greiðan dóm av alski til móðurlandið og vilja at menna landbúnaðin í landinum, fólk og landi at frama.

valt, men kærleikin til fœðilandið hefur kortini elvt honum at skriva hetta. Hann vísir til rœðu Gregers Müllers og sigur hana vera ógvuliga góða og bera prógv um stóran kærleika til fosturlandið. Úr einum málsligum sjónarhorni er Christopher Müller eisini áhugaverdur, tí hann viðger fœroyskt mál og vísir á, at orsök in til, at Fœroya søga er so lítið kend, er fyrst og fremst, at einki er skrivað á fœroyskum máli, hann nevnr málið í kvæðunum, men at tað er bronglað, tí tað einans er goymt í manna minni. Hann sigur grundina til, at gamla fœroyska málið

er so illa farið, vera, at fœroyingar hava havt tætt samband við danir, og at teir einans lesa bókur og hoyra prædikur á donskum, men størsta vandamálið er, at lærubókin í kristindómi, sum bœrnini lesa í, er á donskum. Hann er tann fyrsti, sum nevnr, at Johan Hendrik Weyhe (1706-1770), fœddur á Steig í Vágum og seinni prestur í Suðuroy og í Havn, skrivaði eina fœroyska mállæru, tá ið hann var í Keypmannahavn millum 1725 og 1728, sum fœrst í stóra eldinum í Keypmannahavn í 1728.

Christopher Müller er ein tann fyrsti at skriva um umbœtingar og framburð í Fœroyum og er hetta í góðum samsvari við tíðina, har nógvr dentur varð lagdur á tey figgarligu viðurskiftini, men í einum tjóðardiskursi er tað hansara fosturlandsalskur og tilvitið um fœroyskt mál, sum gera hann viðkomandi, tí hann so týðiliga vísir á spírandi tjóðartilvit millum studentar í Keypmannahavn, har tjóðskaparligar kenslur og røslur vuku í megi, t.d. millum norskar studentar, sum løsu í Keypmannahavn. Jón Helgason sigur, at tjóðskapartilvit greitt kemur til sjóndar hjá Christopher Müller: „táið hann talar um fœroyskt mál, tí millum reglurnar kunnu vit síggja, at hann heldur tað vera spell, at hetta málið ongantíð hefur verið nýtt til bóklig verk og at tað soleiðis skal doyggja burtur“⁵.

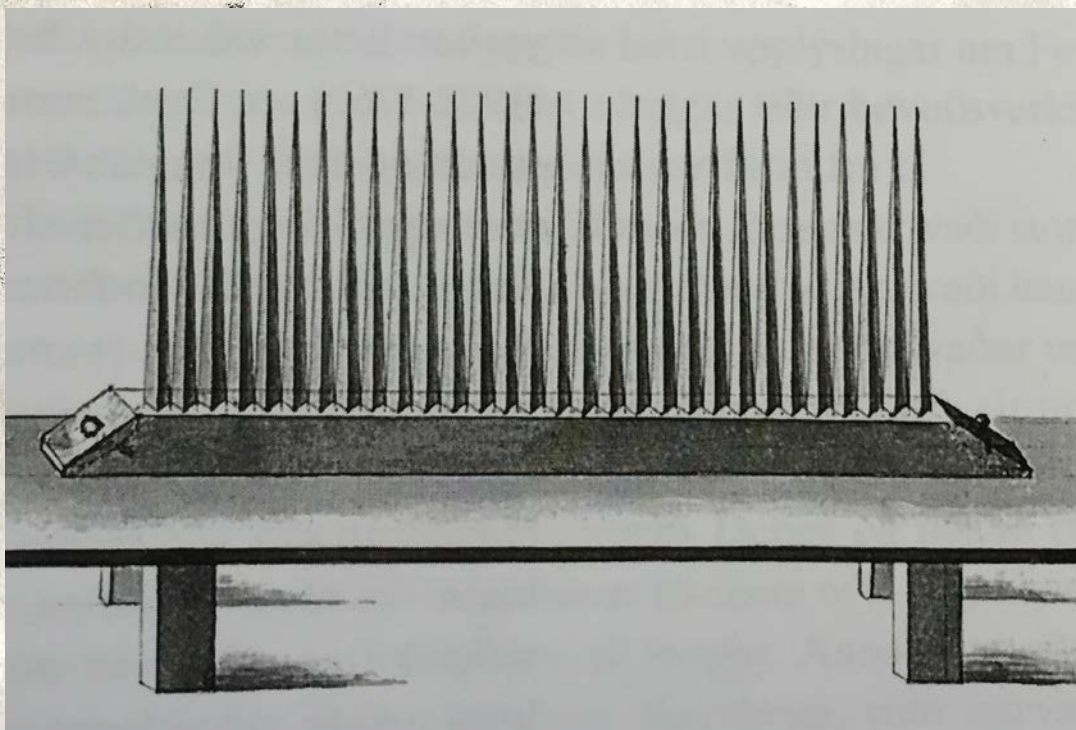
Hanus Jákupsson Debes var ein av næmingum Gregers Müllers í latínskúlanum í Havn. Hann hefur nýggja tíðarandan við í fœrninginum, tá ið hann fer til Keypmannahavnar at lesa lögfrœði. Ein atfinning móti Gregers Müller, sum er til skjals í viðmerkingum Borns, sum var kommandantur í Fœroyum frá 1782-1786, til skriftir Svabos, er, at hann brúkti fœroyskt „uden for Lectionens Fremplapperie“^{6 7}.

Tjóðartilvit kemur greitt til sjóndar í innganginum til: Beskrivelse om Agerdyrkingen og Kornavlingen paa Færøerne, tí tann, sum hefur

5 Helgason. 1931: s.84

6 Born (u.å)

7 Ólavsstovu, 2010: s.76

Ripari, sum Svabo teknaði hann. Frammanundan vórðu øksini slitin av við fingrunum. Tað var Hans Jákupsson Debes, lögmaður, sum umleið ár 1760 fyrstur gjørdi ripara í Føroyum. Mynd: Rigsarkivet, København

skrivað bóklingin, verður sagdur at vera ein „vindskibelig Patriot for sit Fædreland“. Vindskibelig merkir „íðin“, „neyvur“ ella „arbeiðssamur“, í tí liggur, at H.J.Debes hugsar at menna Føroyar, og at hann hugsar í einum territorialum tjóðardiskursi, sum eisini kann lesast í hesum broti, har hann skilur ímillum stat og land: „Og da Ager-Dyrkningen er en Stats eller et Lands visseste Rigdomme“ (mín undirstriking). Somuleiðis kemur til sjóndar ein kensluretorikkur, sum er líkur honum, sum seinni kom at eyðkenna romantiska tíðarskeiðið í Evropa og uppafstur seinni tjóðskaparrørsluna í Føroyum, tá ið hann vísir á, at ikki bara vitið, men eisini kenslurnar eru ráðandi fyri viljan at tæna sínum móðurlandi, sum greitt kemur til sjóndar undir pkt. 3: „der findes ingen i heele Landet, der enten har Hierne eller Hierthe at tiene sit Fædreland“ (mín undirstriking).

Fortale til Læseren.

Dette lidet Skrift, som mig af en gammel Ven og vindskibelig Patriot for sit Fædreland blev tilsendt, er af den Art og sigter til den Nytt for Landet, at Økonomiens høye Befordere ventelig derved lader sig bevæge til at bestemme en fordeelagtigere Maade at dyrke Jorden paa af Fær-Øe-Boere til en riigere og lættre korn-Avling, hvorved det heele Land merkelig vilde forbedres, Atbeidet over den halve Deel lattes og forkortes, men i sær de Trængende

meget hielpes. Dersom den ringe Bekostning, med at bringe et saa rædeligt som kort Skrift til Trykken, skulde hielpes noget til en hoystgavnlig og læt Forandring udi korn-Avlingen paa bemeldte Øer, vil det meget glæde mig at have gjort den.

Bóklingurin endar soleiðis:

Om Fær-Øernes Frugtbarhed kand jeg sige dette, at der er ikke usædvanligt efter Een Tøndes Udsæd at indhøste Tive Tønder ja paa Atten Alen Jørd i Længden og Ni i Bredden haver jeg selv ladet indsamle over To Tønder korn. Videre vil jeg ikke udlade mig denne Gang, ingen fortænkte mig, jeg fortier mit Navn, det er mig allene om dette fattige Lands Forbedring at gjøre.

H.J.Debes vísir í síðstur reglunum í bóklinginum, at hann ynskir landi og fólki væl, og í einum tjóðardiskursi er tað greitt, at tað er menning av føroyska samfelagnum, sum stendur honum næst. Í samsvari við fortaluna eru tað patriotisku kenslurnar, saman við fysiokratisku samfelagshugsanini og upplýsingartankanum, sum eru orsök til, at Hanus Jákupsson Debes skrivar henda bókling.

KELDUR:

Born. (u.á).

Anmerkungen Beim durchlesen des Manuscripts von Herrn. J.C.Svabo über Färöe. Í varðveitslu á Føroya Landsbókasavni.

Helgason, Jón. 1931.

Tvey gomul føroysk skrift. Í: Varðin bd. 11.

Debes, Hans J. 2000: *Føroya Söga 3.* Føroya Skúlabókasavni.

Marnersdóttir, Malan og Sigurðardóttir, Turið.

2011. *Føroysk bókmentasöga 1.* Nám. Ólavsstovu, Vár í. 2010.

Mellem tradition og modernitet, Færøskfaget og den færøskfaglige kontekst i national diskurs. En redegørelse og analyse af fagets idé, praksis og reception i det almene gymnasium. Syddansk Universitet.

Aldagomul fuglafrøði í Føroyum

Nógv hefur verið skrivað um Jens Christian Svabo og verk hansara *Indberetninger fra en reise i Færøe 1781 og 1782*. Verkið er sjev heftir, ið samanlagt eru yvir 1000 hondskrivaðar síður. Hann greiðir væl frá nærum øllum fuglum, ið her eiga, og fleiri aftrat. Hóast nógv er at siga um tað, ið Svabo hevur skrivað um fuglar, so verður tað ikki gjørt her. *Indberetninger* kom út sum bók í 1959 og fólk flest munnu kenna hana. Her skal bara staðfestast, at arbeiðið hjá Svabo var so mikið væl úr hondum greitt, at við hesum gjørdist vitanin um fuglalívið í Føroyum væl betri, enn í flestu evropisku londum.

Leivur Janus Hansen
janush@savn.fo
Lívfrøðingur
Føroya Náttúrugripasavn

Um týdningin av hesum verki skrivur danski fuglafrøðingurin Finn Salomonsen (1934), at „*Svabo's Liste er meget værdifuld og giver udmærkede og indgaaende biologiske Skildringer af de fleste færøiske Fugle, saaledes at vi, ligesom 100 Aar tidligere, besidder større Viden om Fuglelivet paa disse afsides Øer, end vi gør fra de fleste andre europæiske Lande*“.

Aðrir vóru áðrenn Svabo

Salomonsen skrivaði, at vitanin um fugl her á oyggjunum var sera góð – eins og 100 ár frammanundan. Tí skulu vit her umrøða aðrar gamlar keldur, ið umrøða fuglar í Føroyum, sum vórðu skrivaðar, áðrenn Svabo skrivur sítt verk. Tað vísir seg, at ein partur av tí vitan, ið náttúrufrøðingar í Evropa

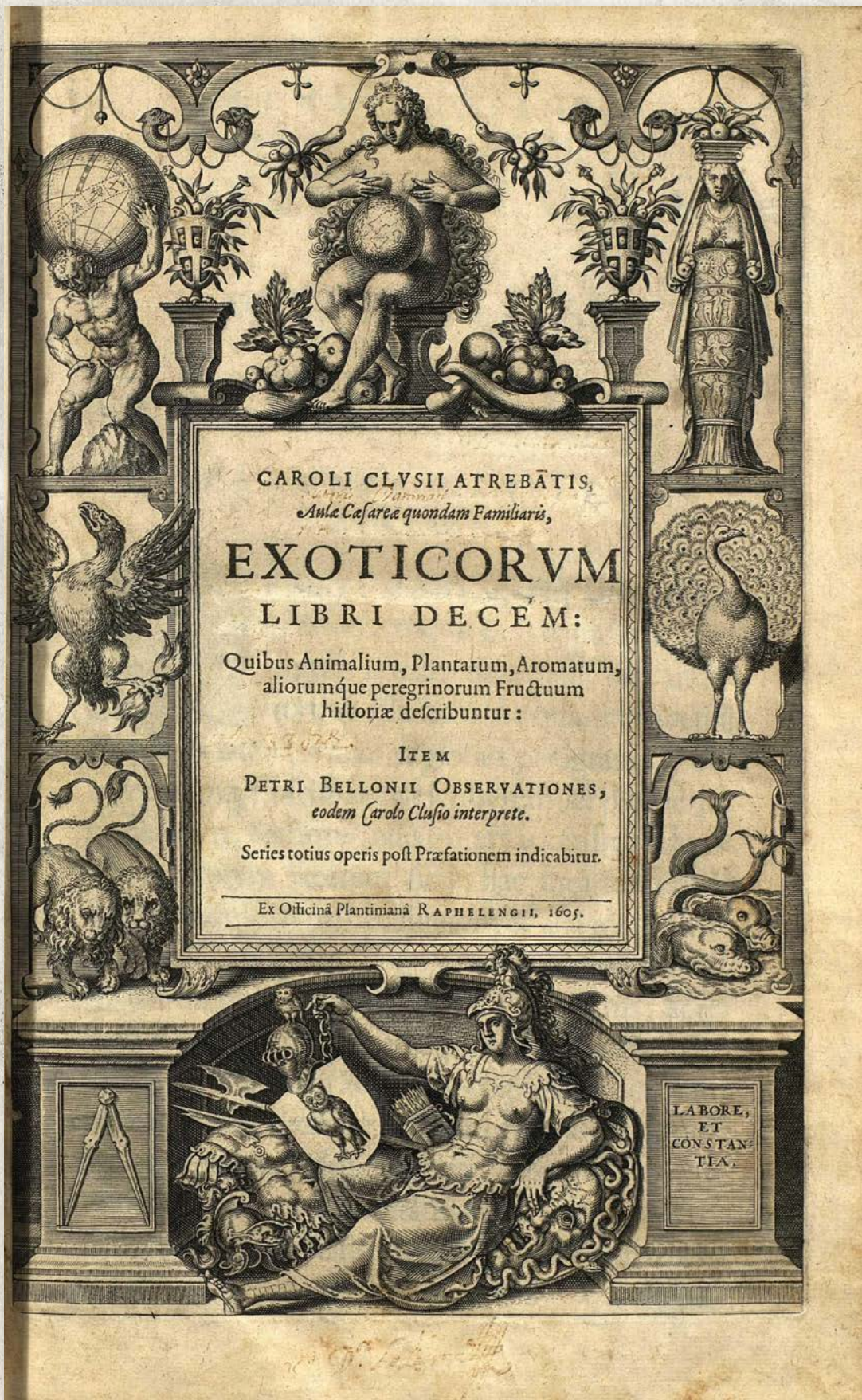
savnaðu, hevði sín uppruna í Føroyum. Finn Salomonsen sigur, at „*naar Færøernes Fugleliv i den ældre Tid var bedre kendt end Danmarks, ja — kan man godt sige — bedre end de fleste andre europæiske Landes, skyldtes det, at Fuglelivet her mere end noget andet Sted spiller en Rolle økonomisk for Befolkningen, og at denne derfor lever i intim Kontakt med Naturen paa disse afsides Øer*“.

Carolus Clusius, 1605

Fakligur kunnleiki um fuglalívið í Føroyum kom á fyrsta sinni til náttúrufrøðingar við verkinum *Exoticorum libri decem*.

Í 1605 gav náttúrufrøðingurin Carolus Clusius (Charles de l'Écluse) út verkið *Exoticorum libri*

Exoticorum libri decem
hjá Carolus Clusius kom
út í 1605

Museum Wormianum hjá Ole Worm kom út í 1655

decem, um plantur og djór úr øllum heiminum. Hann hevði fingið fuglar og frágreiðingar úr Føroyum frá norska læknanum Henrik Høyer. Við stóði í hesari vitan úr Føroyum bar til fyrri fyrstu ferð at lesa um skúgv og ønnur fuglasløg og eisini um lívfrøðilig viðurskipti hjá fleiri øðrum fuglasløgum. Hóast havgásin hvørki tá ella nú átti í Føroyum, so varð víst til Føroyar og Høyer tey næstu 150 árin, tá skrivað var um havgás. Gorfuglur hevur verið nevndur í verkum framman undan hetta, men einans undir heitinum „penguin“. Her verður hann fyrri fyrstu ferð nevndur „goirfugel“.

Peder Claussøn Friis, 1632

Í 1632 varð verkið *Norriges Oc Omliggende Oers sandferdige Bescriffuelse* útgivið, men tað var liðugt skrivað um 1612-13. Tað vísir seg eisini, at so tíðliga sum í 1592 hevur Claussøn Friis skrivað um Føroyar. Upplýsingarnar um Føroyar hevur hann frá føroyska Jákup Eyðunsson (Jacob

Oudensøn), ið tá las í Noregi. Um hetta sigur Finn Salomonsen, at „*Vi faar altsaa gennem Claussøn's Beskrivelse Oplysninger om Fugle livet paa Øerne i det 16. Aarhundrede, og det drejer sig sikkert her om den ældste Færobeskrivelse som kendes og for Fuglenes Vedkommende om de første grove Forsøg paa videnskabelig Beskrivelse.*“

Ole Worm, 1655

Hálva öld seinni, skrivaði Ole Worm sítt kenda *Museum Wormianum* har nógvir norðurlenskir fuglar verða lýstir. Um hetta sigur Finn Salomonsen, at „*... ejendommelig nok er ogsaa heri Færoerne absolut det Sted, hvorfra de fleste mærkværdige Fugle stammer. Dette skyldes særligt, at to færøiske Præster, Lucas Debes og Hans Rasmussen, indsamlede en Del Fugle paa Øerne og skænkede dem til Museet.*“

Thomas Tarnovius, 1669

Um Tarnovius sigur Finn Salomonsen, at hann

tredecimum Decembrem ejusdem anni, videlicet millesimi sexcenti
 dem Hoiero *skua*m avem accipiebam, cujus in Farrensi avi
 minerat epistolâ Martio præcedente exarata: & quia nonnu
 ponebat variare conspiciebam, illius brevem historiam cum
 in hoc Auctario Lectoris oculis subiicere volui.

SKVA HOIERI.

aviâ aut Gaviarum, binarum unciarum longitudinem non
 im pænè unciarum longitudinem explebant, & paullulum ex
 nt: quatuor majores alarum pennæ remiges nigrae, non alba
 adscripserat, nisi fortè similem notam in aliis ejus generis avi
 ad mediam usque pennarum longitudinem, illas candidas re
 n etiam majores & supernas tres caudæ pennas, quâ ouropygio
 nigra, non secus ac alarum extrema: ad ceteras verò pennas cor
 neracei ex nigro erant coloris, niger tamen exuperabat, & Hali
 emulabantur: crura in extima fere corporis parte collocata ha
 uatica, supraque genu valde erant brevia, à genu deinde ad ped
 onga: pedes plani, tribus digitis præditi & brevi calcari: interior
 articulis confabatur, medius, qui longissimus, tribus, medio long
 calcar, unicum articulû habebat: omnes autem digiti in parvos
 & nigra membranâ sive cartilagine cõnexi erant ad ungues usq
 avis ex Hoieri relatione perinde graffetur in omne genus avic
 abest quin mihi persuadeam, illam esse, aut certè ei persimil
 us Historiæ Indiæ Occidentalis lib. XIV. cap. VIII. describit, ut
 vera sunt quæ scribit) nam hæc utrumque pedem planum ha
 autem sinistrum dumtaxat pedem planum suæ tribuit, alterum
 ilæ pedi similem. Sed forsitan Lectori non erit ingratum, si ca
 nẽ convertam (Hispanico enim sermone scripsit) & hic subici
 iuntur in hac insula *Hayti*, sive Hispaniola, tum ea quæ à D. Ic
 e in aliis huic Indiæ adscriptis, aves meâ opinione valde mirabi
 tam supra terram, quàm in mari & fluminibus prædari & viv
 poris mole tam grandes, quàm magnus *Larus* sive *Gavia*, pen
 les, mixti videlicet coloris ex albo & fusco, rostrum etiam fir

„nævner kun større og særlig ejendommelige Fugle,
 samt de for Fuglefangsten betydningsfulde Arter og
 beskriver selve Fangsten nøje; af Småafugle nævnes slet
 ingen.“

Lucas Jacobssøn Debes, 1673

Um Debes sigur Finn Salomonsen, at hann „nævner
 — ligesom Tarnovius — kun de almindeligste Fugle,
 og ikke de smaa Passeres, der ingen økonomisk
 Betydning har, men kommer dog ind paa flere Arter.
 Der er gode biologiske Skildringer, ogsaa af Fugle
 fangsten.“

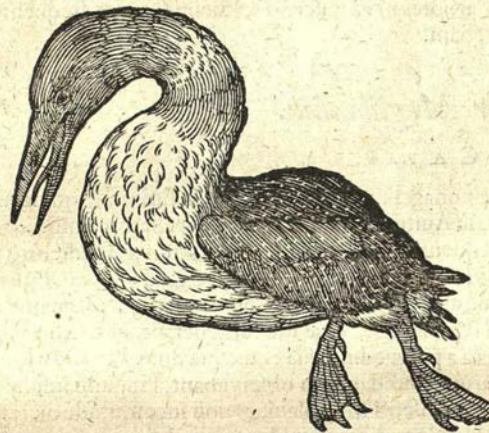
Peder Hansen Resen, 1688

Hóast *Atlas Danicus* hjá Resen hevur víst seg at vera
 áhugavert, so kom hetta ikki út fyrr enn væl seinni.

Mergus maximus Farrensis

C A P. VI.

H VNC Mergum accipiebat anno à nato Christ
 mum, Cl. V. Doctõr Petrus Pauwius, primari
 in Academia Lugduno-Batava, missum Bergi
 tro Doctõre Henrico Hoiero Medico Bergensi, cui n
 imilem videre, nec apud aliquem Auctorem ejus hist
 am, operæ pretium me facturum existimabam, si eju
 non adeò feliciter ut cupivissem, & qualem ex ave r
 sic subiicerem.

modo carinata, superiore parte qua rostri parti con
 recurvis utrimque prædita, mediâ autem parte asper
 rum & brevium dentium introrsum spectantium ordi
 neret & conficeret; nam rostrum dentatum non erat
 habebat; quæ in pectore, toto ventre, & alarum supin
 autem alarumque prona parte, longiores & nigrae, sin
 nis maculis albis insignitæ, quæ in dorso quidem lateri
 circa collum in medio dorso, alisq. & supra caudam, i
 tes, invicemque tegentes ad maculas illas usque, eam
 in Meleagride sive Numidica gallina conspicitur: col
 gris pennis constante, caput etiam similibus pennis te
 ambiebant, parvis maculis albis erant distinctæ: sub
 albas nigris permixtas habebat: prona similiter colli
 pennarum, ad unciæ longitudinem parvis pennis nig

Onnur verk

Umframt áðurnevndu verk, komu í hesum tíðar
 skeiði slóðbrótandi verk frá øðrum náttúrufrøðingum
 í Eyropa. Talan er um verk, ið vóru tann fremsta
 vísindaliga vitanin. Nevnast kunnu:

- Francis Willughby. 1676. *Ornithologia Libri tres.*
- Mathurin Jacques Brisson. 1760. *Ornithologie.*
- George Edwards. 1764. *Gleanings of Natural History.*
- Morten Thrane Brünnich 1764. *Ornithologia Borealis.*
- Comte de Buffon. 1781. *Histoire naturelle des oiseau.*

Í hesum verkum verður víst til fuglar í Føroyum.

Exoticorum libri decem
 (s. 367): Clusius gevur
 skúgvínun vísindaligt
 navn „*Skua Hoieri*“ við
 støði í føroyska navninum
 og Høyer.

Exoticorum libri decem
 (s. 102): Høyer sendi
 eina havgás til Peter
 Pauw í Leiden, og Clusius
 viðmerkir, at „*Høyer*
skrivaði, at hesin fuglur er
finn við Føroyar, ið liggur
ímillum Noreg og Ísland.“

152 **Norrighs**
 Der komme ingen Druer / Fiske eller Høge / uden et slags
 Fugl / som de kalde Tinfuen / oc er en art lige som Fiskefalk en
 er / der ere sorte Røfne alt Sommeren igiennem / men brogede
 Røfne komme der om Siætte tiden om Høsten / oc siye siden bort
 met de andre / fordi alle Fugle siye der fra om Vinteren / uden
 Naagen alleene / hand blifuer der baade Vinter oc Sommer.
 Der ere oc atskillige Hafffiske under Landet / lige som her un-
 der Norrig / dog ingen Troldhuale komme der / men Koers
 Huale oc smaa Huale / 18 eller 20 Alnelange / blifue stundum
 indrefuen aff Qualhunde / naar de løbe i Steim / eller paa
 læg / oc naar de komme ind paa Vigerne / saa forsøge Indbygs
 gerne demmet med Waade oc Skud / oc jage demmet ind paa Læs
 det / thi der som en eller to Huale løbe for hen / der løbe de andre al-
 le efter / oc det skeer offte / at Huale sører Waad oc Fiske lange
 stykke paa ryggen / oc somme Waade blifue om slagne / oc stundum
 druckne en Mand eller to / eller flere / oc de andre blifue reddit / en
 part Huale undfomme oc igien / oc gaa at Sigen.
 Heden ved Anno Christi 1737. blifue 300 smaa Huale Nise
 oc slagne oc i Land drefue det ene Aar der paa Verne / oc saadant
 er tilforn skeet / oc skeer gierne huer 6 eller huert 7 Aar / oc det udi
 Taagemørcke / at Hualeme icke kunde see Landet / naar de kom-
 me løbendis i store hobe sammen / oc den Taage kalde de Grin-
 demørcke / det er Taage eller mørcke Skid / som sører demmet
 Hualogrinten til Land.
 (Alt huad som er gjort aff Træ eller Jærn udi Trelleverk
 saa som en Nis (craxis) det kaldis en Grind paa Norffe / oc for-
 di at Hualeme løbe jessindis hos hin anden oc store hobe / naar
 de løbe paa læg / da kaldis den Hualhob en Qualsgrind / saa
 som i den craxar om Fiske mere er omrørt.)
 Der ere mange slags Skielff / oc met atskillige lyd / røde
 oc sorte / oc sribede / oc findis Perler udi somme. Saa findis der
 en liden Steen flydendis ved Strandebreden / oc er sticket som
 et

Til vinstru: *Museum Wormianum* (s. 301):
 Worm fekk trý skinn og ein livandi gorfugl úr Føroyum. Tí megnaði hann at gera eina sera neyva frágreiðing og mynd av gorfugli. Hetta var í langa tíð hövuðskeldan, tá aðrir náttúrufrøðingar skrivaðu um gorfugl.

Til høggru: *Norriges Oc Omliggende Øers sandfærdige Bescriffuelse* (s. 152): Her verður fyrri fyrstu ferð sagt frá hvítravni.

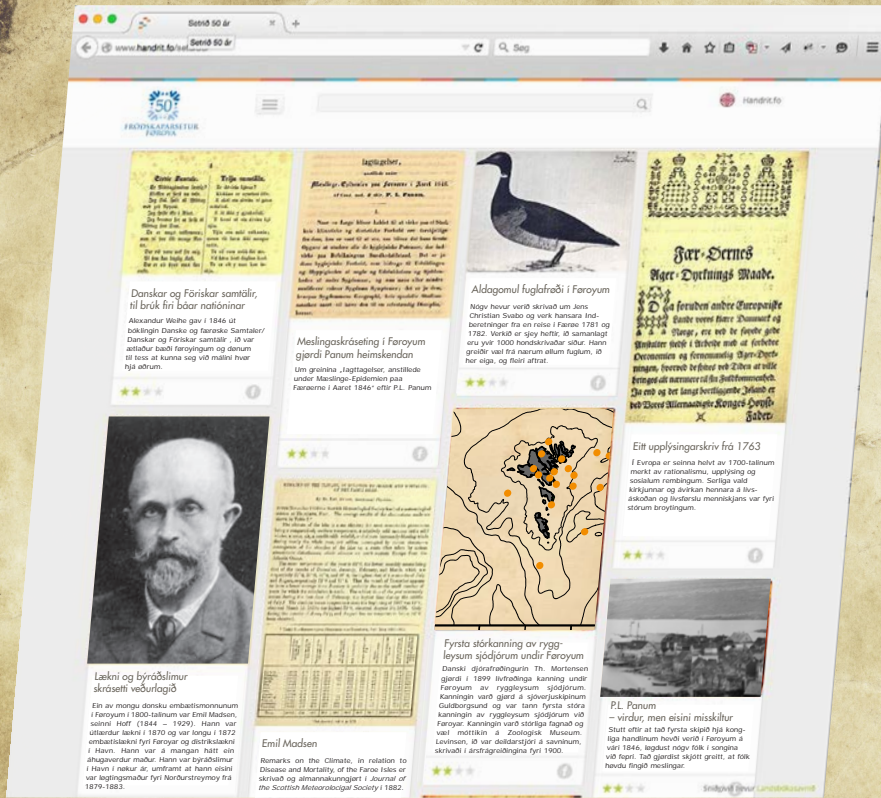
Hóast fuglaslógini eisini vóru at finna aðrastaðni, so var tað, sum so, bara úr Føroyum, at mann kendi fuglar sum súlu, havgás, skúgv og gorfugl. At tað var úr Føroyum, at hesi fuglasløg av fyrstan tíð vórðu kend, setti síni eyðkenni, ið framvegis kunnu síggjast.

Tey vísindaligu djóra- og plantunøvn, sum verða brúkt í dag, eru navngivin eftir tí tvínevnis skipan, sum Carl von Linné kom við í 1753. Brünnich var tann fyrsti, ið gav fleiri fuglum navn eftir hesi skipan. Eitt nú nevnið Brünnich skúgvinn „Catharacta skua“. Ofta verður tað tikið fyrri givið, at skua parturin kemur av enska navninum fyrri skúgv, ið eisini er skua, men so er ikki. Tað er føroyska navnið, ið er upprunin til nøvnini á bæði enskum og latínskum.

Eisini í fronskum setti vitanin úr Føroyum síni merki. Havgásin eitur á latíni *Gavia immer* og á fronskum *plongeon imbrin*. Imbrimil er eitt eldri føroyskt navn fyrri havgás. Enntá ein slekt av pingvinum verður á fronskum kallað gorfou. Upprunin er føroyska navnið á gorfugli.

„Tað vísir seg, at ein partur av tí vitan, ið náttúrufrøðingar í Evropa savnaðu, hevði sín uppruna í Føroyum. Finn Salomonsen skrivur, at nær Færøernes Fugleliv i den ældre Tid var bedre kendt end Danmarks, ja — kan man godt sige — bedre end de fleste andre europæiske Landes, skyldtes det, at Fuglelivet her mere end noget andet Sted spiller en Rolle økonomisk for Befolkningen, og at denne derfor lever i intim Kontakt med Naturen paa disse afsides Øer.“

KELDUÁVÍSINGAR:
 Exoticorum libri decem:
<http://goo.gl/gwrin6>
 Norriges oc omliggende Øers sandfærdige Bescriffuelse:
<http://goo.gl/KokMID>
 Museum Wormianum:
<http://goo.gl/Gyu3eN>
 Salomonsen, F. 1934. Den færøiske ornithologiske historie indtil aar 1800. Dansk Ornithologisk Forenings Tidsskrift, 28, 79–114.

Aldgamlar vísindaligar greinar á netinum

Í sambandi við 50-ára føðingardagin hjá Fróðskaparsetur Føroya hevur Føroya Landsbókasavn í samstarvi við Fróðskaparfelagið skannað fleiri aldgamlar vísindaligar greinar, sum higartil ikki hava verið algongdar fyri almenningin.

Nakrar av hesum vísindaligu greinum eru umrøddar í hesi útgávuni av Fróði.

Greinar og Skjøl síggjast á

www.handrit.fo/setur50/

Rannsókn dr. Th. Mortensens í árinum 1899:

Fyrsta stórkanning av ryggleysum sjódjórum undir Føroyum

Danski djórafrøðingurin Th. Mortensen gjørdi í 1899 lívfrøðinga kanning undir Føroyum av ryggleysum sjódjórum. Kanningin varð gjørd á sjóverjuskipinum Guldborgsund og var tann fyrsta stóra kanningin av ryggleysum sjódjórum við Føroyar. Kanningin varð stórliga fagnað og væl móttikin á Zoologisk Museum. Levinson, ið var deildarstjóri á savninum, skrivaði í ársfrágreiðingina fyri 1900, at tað týðningarmesta, ið var lagt aftur at savninum hetta árið, var tað, ið dr. Th. Mortensen hevði savnað undir Føroyum.

Tær fyrstu vísindaligu skrásetingarnar av ryggleysum sjódjórum undir Føroyum vórðu gjørdar í seinastu helvt av 1700-árunum. Hetta varð gjørt í sambandi við, at roynt varð at geva eina lýsing av náttúru, tilfeingi og íbúgvum í Føroyum. Eftir boðum frá dansku stjórnini ferðaðist føroyski náttúrufrøðingurin og búskaparfrøðingurin Jens Christian Svabo um allar Føroyar í 1781-1782, og á hesum ferðum savnaði hann skynsamliga øll sløg av upplýsingum. Ikki fyrr enn nógv ár seinni varð frágreiðingin givin út, í 1959, og hon er ein av teimum eldru søguligu heimildunum, ið hava stóran týðning. Í henni verða nevnd uml. 20 ryggleys sjódjórasløg, fyrst og fremst lindýr og krabbadýr. Jørgen Landt, sum var prestur í Føroyum 1791-1799, gjørdi eina frágreiðing, og hon varð

lónu givin út í 1800. Í bók hansara eru skrásett uml. 60 ryggleys sjódjór. Helvtin av teimum eru lindýr; restin er svampar, holadýr, bustmaðkar, krabbadýr, mosadýr og tindadýr.

Tað, ið savnað varð gjøgnum 1800-árin, var lítið í vavi og tilvildarligt (Tendal & Bruntse 2001)¹. Í 1844 var Japetus Steenstrup, ið seinni gjørdist professari í djórafrøði við Keypmannahavnar universitet, í Føroyum og gjørdi kanningar. Hann dreggjaði í ávísu støðum frá árabáti. Hann almannakunngjórði ikki úrslit síni, men tað tykist, sum hann hugsavnaði seg um lindýr. Savn og uppskriftir hansara fevna

¹ Les meira um kanningar av botndjórálívinum á føroyskum sjóki í: Tendal, O.S. and G. Bruntse. 2001. *Marine biological investigations and assemblages of benthic invertebrates from the Faroe Islands*. Kaldbak Marine Biological Laboratory, The Faroe Islands. 80 pp.

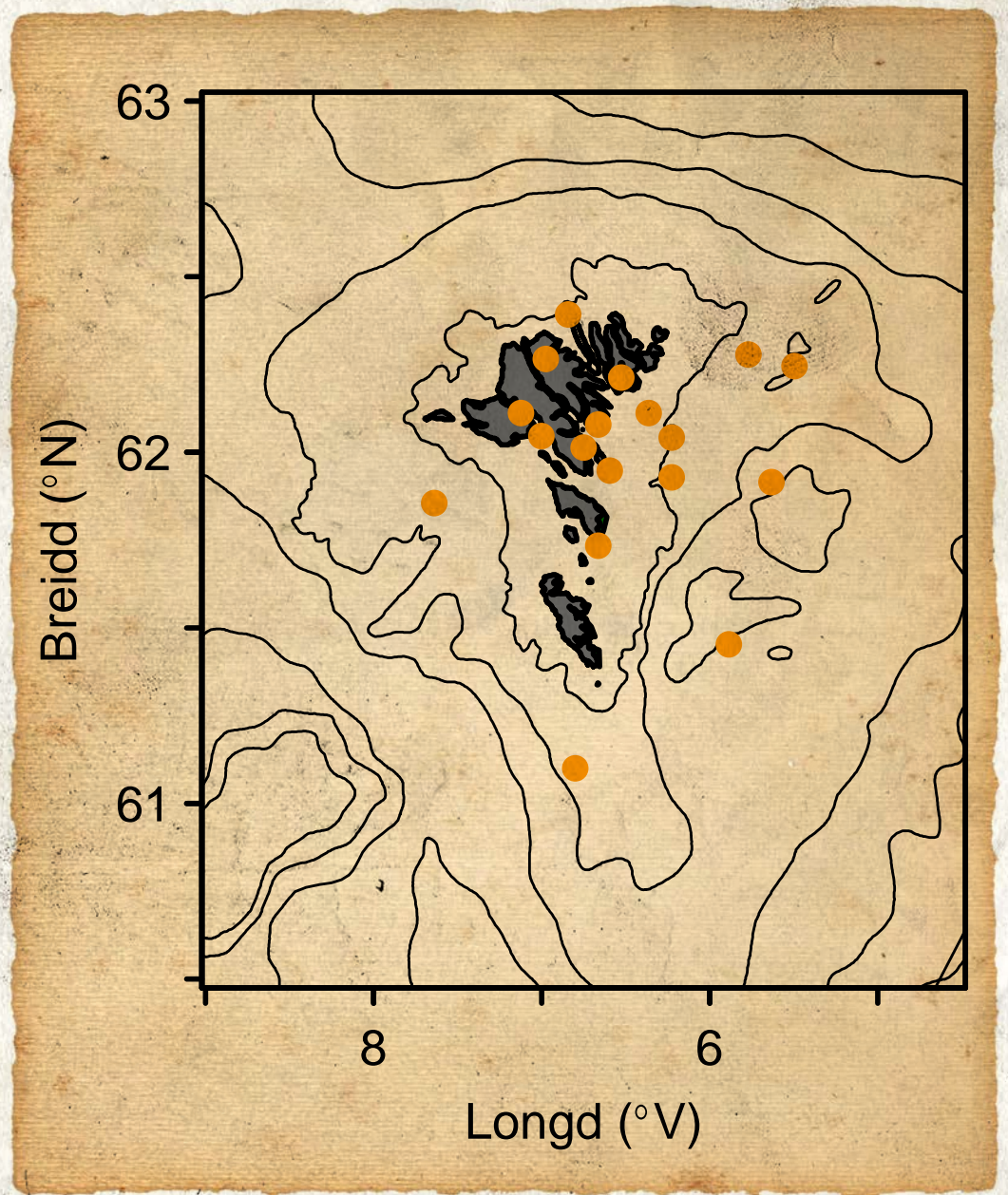
Mynd 1. Th.

Mortensen arbeiddi frá sjóverjuskipinum Guldborgsund og tók sýni allastaðni kring Føroyar innan fyri 3 fjórðinga fiskimarkið, úr fjøruni og út á uml. 300 m dýpi. Kanónbáturin Guldborgsund varð bygður av stáli á herskipasmiðjuni í Keypmannahavn í 1884 og varð nógv nýttur bæði sum sjóverjuskip og til hernaðartænastu, til hann varð tikin úr tænastrá í 1922 (Heimild: Larsen 1932).

Ole Secher Tendal
ostendal@snm.ku.dk
Zoologisk Museum

Mynd 2. Hetta eru leysliga ásettu knattstøðurnar fyri sýnstøkustøð Th. Mortensens undir Føroyum í 1899.

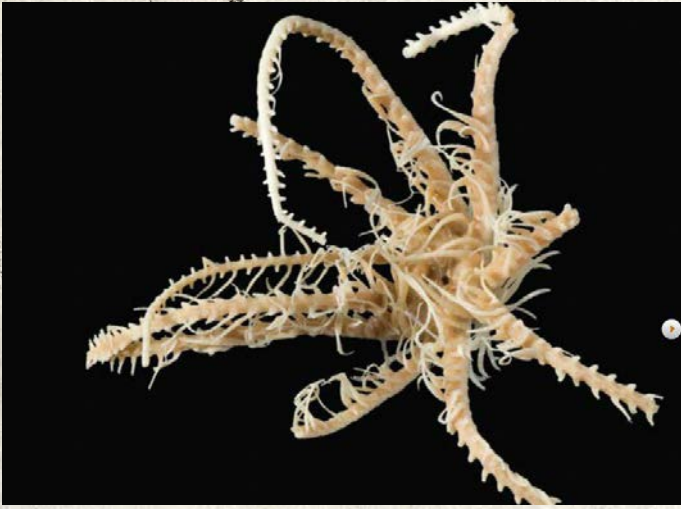

um 43 sløg úr hesum bólki. Oscar Schmidt, ið var professari í djórafrøði við universitetið í Jena, var í Føroyum í 1848. Hann gjørdi kanningar kring Tórshavn, har hann serstakliga leitaði eftir biyormum: Harumframt er at nevna týska djórafrøðingin Rudolph von Willemoes-Suhm, sum í 1872 var í Føroyum. Ørindi hansara vóru at lýsa djóralívið. Hann tók lut í eini rannsóknarferð, sum danska stjórnin skipaði fyri, og sum kannaði møguleikarnar fyri námsvinnu í Føroyum. Hóast hann hevði størstan áhuga fyri ryggdýrum, fekk hann eisini til vegar liðamaðkar av økinum kring Tórshavn.

Men í seinasta helmingi av 1800-talinum vórðu

gjørdar fleiri danskar og útlenskar rannsóknarferðir, og á hesum ferðum vórðu gjørdar víðfevndar sjórannsóknir og kortlegging av staðfrøðini í Norðuratlantshavi. Tær avdúkaðu, at føroyska sjóokið er tað týðningarmesta økið, har sjógvur frá Arktis og Atlantshavi mótast ávikavist norðan og sunnan fyri ryggirnar millum Ísland og Skotland. Í sama tíðarskeiði øktist kunnleikin til djúphavsdjóralívið undir Føroyum munandi, meðan ryggleysu dýrini á føroyska landgrunninum vórðu verandi at kalla ókannað.

Starvsfólkini á Zoologisk Museum á Keypmannahavnar universiteti varnaðust, hvussu støðan var, og tískil varð djórafrøðingurin Th. Mortensen

Mynd 3. Th. Mortensen (Heimild: Blegvad 1940). Ætlandi er hann um 35 ára aldur her. Dr. Th. Mortensen frá Zoologisk Museum í Keypmannahavn gjørdi fyrstu stóru roynd at savna inn ryggleys sjódjór undir Føroyum í mai og juni 1899.

sendur til Føroya til at savna ryggleys dýr. Um tað mundið hevði Mortensen fleiri ára royndir frá feltarbeiði í donskum sjógv, lutvíst sum hjálparfólk á donsku lívfrøðistøðini í 1895-97 (rannsóknir, ið høvdu samband við fiskiskap), lutvíst sum lærari á havlívfrøðiligu summerskeiðunum á universitetinum, sum vórðu skipað á ymsum støðum. Sostatt var hetta hansara fyrsta rannsókn í 'útlenskum' sjógv, men avgjørt ikki hansara seinasta.

Skip og útgerð

Danski herflotin hevur langa siðvenju í at studla havrannsóknnum við at útvega útgerð, flutning og arbeiðsmegi og harumframt við at seta tíð av til sýnistøkur frá umsjónar- og kanningarskipum. Í Føroyum byrjaði hetta í 1878, tá ið tann seinni væl kendi C.F. Wandel, flotayvirmaður, ið tá var kapteynur á postskipinum millum Danmark, Føroyar og Ísland, gjørdi nakrar dreggingar.

Mortensen kom til Føroya síðst í mai 1899 og fór umborð á Guldborgsund, ið var fyrsta sjóverjuskip, sum varð sent til Føroya (mynd 1). Tað var í tænastráttum í Føroyum frá januar 1899 til juli 1900, tí nógvir enskir trolarar tá í tíðini virdu ikki 3 fjórðinga sjómarkið. Guldborgsund var heldur lítið skip, bert 36 m, til uppgávuna í hesum ringa farvatni, men arbeiðið hilnaðist sera væl; teir, ið ikki vóru so fegnir, vóru sjálvandi tað stóra talið av enskum trolarum, sum annaðhvørt vórðu tiknir ella ríknir aftur.

Skipið var ikki gjørt út til lívfrøðiligt arbeiði, og Mortensen hevur ikki lagt nakrar upplýsingar eftir seg um, hvussu hann arbeiðdi, uttan tað at hann dreggjáði. Mest sannlíkt er, at eitt damprikið spæl var umborð, sum hann hevur kunnað nýtt við

stálveiri ella hampareipi. Dreggið kann hava verið eitt av teimum, sum vórðu nýtt við góðum úrsliti á Ingolf-rannsóknarferðini nøkur ár frammanundan (1895-96). Tað hevur verið néyðugt at vaska sýnini og gera fyrstu skiljingina á opnum dekki, og kanska hevur stöðufestingin av djórunum og merkingin eisini verið gjørd á dekkinum. Hetta man stundum hava verið trupult, so skiftandi sum veðurlíkindini vanligu eru undir Føroyum.

Háttalag í sýnistøkuni

Heldur óskiljandi er, at ongar viðmerkingar ella listar við kanningarstøðum eru frá rannsóknini í Føroyum. Hetta er ikki í samsvari við arbeiðsháttin, ið hann seinni brúkti á rannsóknarferðum aðrastaðni í heiminum. Møguliga er ein listi gjørdur, samstundis sum tilfarið er skilt, men eingin hevur givið sær far um hetta, og tilfarið varð tí bara flokkað og lagt á goymslu saman við øðrum søvnum á Zoologisk Museum. Tann núverandi listin yvir støðir er gjørdur við støði í upplýsingum í seinni útgávum, serstakliga teimum, ið eru í bókaverkinum *The Zoology of the Faroes*, og frágreiðingini frá Ingolf-rannsóknini, merkiseðlum á krukum og eskjum í søvnunum, eldri savnskráum, og úrdrogum úr eini víðfevndari kortskrá, ið dr. G. Høpner Petersen greiddi úr hondum í sambandi við arbeiði sítt um skeljar undir Føroyum. Tað hevur verið heldur trupult at fáa til vegar rættar upplýsingar. Tað at ein vanligur listi yvir støðirnar sáknast, hevur vituliga havt við sær, at óteljandi frávik og óneyvleikar eru at finna millum hævundar og tey, ið hava skrivað merkiseðlarnar; tað snýr seg um stavseting av staðbundnum nøvnum, dagfestingar og lýsingar av dýpi. Tjúgu og fyra sýnistøkustaðir hava verið

Mynd 4. Støðini, ið vórðu kannað, og talið á sløgum, ið Th. Mortensen fann undir Føroyum í 1899. Dýpini eru tilskilað í metrum, men á nógvum merkiseðlum eru tey tilskilað í favnum. Savnið varð skipað inn í arbeiðið, ið starvsfólkið á Zoologisk Museum gjørdi í sambandi við søvn, ið vórðu fingin til vegar á Ingolf-rannsóknarferðini 1895-1896 og bókaverkið "The Zoology of the Faroes", sum tilfár varð savnað til í 1924-1927.

Date	Locality	Depth	Remarks	No of species
21.05	Sands Bay, Sandø	6-20 m	The official name is Sands Fjord	8
24.05	8 nm S of Mjovanes	40 fm		-
24.05	Klaksvig	21 m	Part of the substrate were Laminaria haperes	7
25.05	6 nm N by W of Kalsø	94-120 m	One label says 150 m. There seems to have been several dredging operations in the area.	82
25.05	Vestmanna havn	19-24 m		2
26.05	Bordønæs in N, 57° W 1 ¾ nm	52-ab.60 m		44
27.05	1½-2 nm in front of the mouth of Bordøvik	38-56 m		51
27.05	Klaksvig	19-28 m		21
29.05	Viderejde	19 m	Some labels give same depth, but say 25.06 and 01.07	11
29.05	Viderejde	Ab. 47 m		4
30.05	Vestmanna sund	Ab. 132 m	Also given as on 31.05	12
30.05	Vestmanna havn	19 m		
02.06	Vestmanna havn	20-60 m	There may have been more than one sampling occasion.	30
03.06	Kaldbak Fjord	19-75 m	It may have been on 02.06, or both.	15
03.06	The deep hole N of Nolsø	188-190 m	Somer labels give the date as 02.06., 9.06., 14.06. and 23.06.	20
07.06	13 nm W to S of Munken	274-292 m	Bottom type shell sand.	71
08.06	12 nm SE of Akraleiti, Suderø	260-282 m	Bottom with sand and mud. Position given variously, so there may have been more than one sampling occasion.	68
09.06	9 nm E of the S point of Nolsø	56-60 m		29
10.06	16 nm East by South of the southpoint of Nolsø	150-160 m	The date is given also as 20.05 and 20.06. There may have more than one sampling occasion.	76
13.06	5 nm SSE of Bispen (Fuglø)	94 m		31
13.06	9 nm ESE of Bispen (Fuglø)	Ab. 132 m		35
14.06	Kongshavn	94 m	May have been on 16.06	24
16.06	13 nm S of Myggenæsholm	130-150 m		37
26.06	Vestmanna havn	19-56 m		

eyðmerktir, men tað vóru við vissu fleiri, við tað at summir vóru tætt hvør við annan, og aðrir vóru vitjaðir fleiri ferðir.

Savnað varð vanliga inn á teimum leiðum, ið skipið hevði eftirlit við; tað var innan fyri 3 fjórðinga markið. Sýni vórðu tikin kring allar Føroyar, tó flest eystarumegin. Sekstan vórðu tikin á 100 m dýpi ella grynri, 6 millum 100 og 200 m, og 2 millum 200 og 300 m.

Lagnan og týðningurin hjá savni Mortensens

Tað, ið Th. Mortensen hevði savnað, varð væl móttikið á Zoologisk Museum; G.M.R. Levinsen, ið var deildarstjóri tá, skrivaði í årsfrágreiðingina fyri 1900: „Tað týðningarmesta, ið er lagt aftur at savninum gjøgnum árið, er tað, ið dr. Th. Mortensen hevur savnað undir Føroyum, meðan hann í ein mánað var staddur umborð á kaþónbátinum Guldborgsund. Hóast tilfar úr føroyskum sjógvum higartil hevur verið sera sjáldsamt á savninum, ber til at siga, at djóralívið á hesum øki nú er sera væl umboðað“. Útsøgnin samsvarar væl við eina uppgerð yvir, hvussu nógv staksýni av skeljum vórðu tikin undir Føroyum innan fyri 3 fjórðingar í ávísam tíðarskeiðum: Frá 1860-1898 eru 19, men bara frá 1899 eru tað 59. Eisini um borið verður samað við rannsóknina The Zoology of the Faroes 1924-1927, sum útvegaði 182 skeljastaksýni, stendur savn Mortensens seg væl. Tað stuðlar undir fátanina, at í BIOFAR 1-verkætlanini 1987-1990, har eitt væl størri øki enn tað núverandi 200 fjórðinga serbúskaparøki varð rannsakað, vórðu 276 staksýni tikin av skeljum.

Tá í tíðini var vanligt at greiða arbeiðið úr hondum og síðan geva tað út sjálvstøðugt. Hetta snúði seg ikki bert um søvn, sum vóru fingin til vegar á rannsóknarferðum á høvuðsøkjum, men eisini um søvn, ið stavaðu frá vitjanum á smærri, landafrøðiliga væl allýstum økjum. Savn Mortensens varð ikki givið út, helst av ymsum orsökum. Ein var, at starvsfólkin á savninum høvdu úr at gera við at skráseta rúgvismikla djúphavstilfarið frá

Ingolf-rannsóknarferðini. Ein onnur var, at Mortensen sjálvur gjørdi einki fyri at skunda undir hetta arbeiði, tí nakrar fáar mánaðir eftir at hann var komin aftur til Keypmannahavnar, fór hann avstað á rannsóknarferð saman við Johannes Schmidt, professara, til at arbeiða í Siamflógvanum, og tí var áhugi hansara fyrst og fremst vendur móti tropiskum djóralívi.

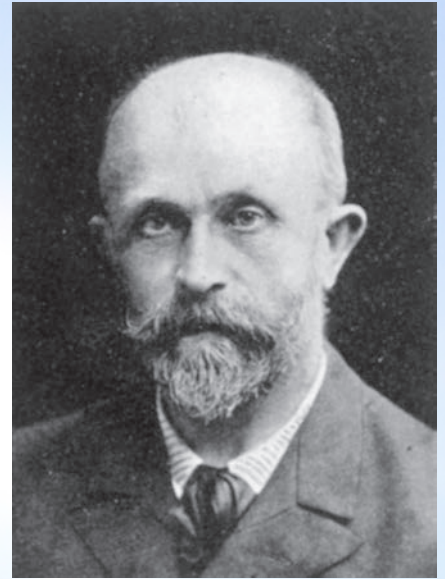
Á Ingolf-rannsóknarferðini í 1895-1896 gjørdur tey ikki bara kanningar undir Íslandi og Grønlandi, men eisini tætt undir Føroyum, og tí var tað natúrligt at viðgera alt undir einum, eisini savn Mortensens í 1899. Soleiðis varð eisini gjørt í nógvum frágreiðingum, og ofta var hetta eitt týðandi ískoyti. Tað var kortini ikki fyrr enn 25 ár seinni, at full nytta kom burtur úr tí, sum Mortensen hevði savnað. Tað var í sambandi við The Zoology of the Faroes, ið var ein stór kanning av djóralívinum í Føroyum í árunum 1925-27, sum starvsfólkið á Zoologisk Museum tók stig til. Henda kanning varð stuðlad fíggjarliga av Carlsberggrunninum.

Tað hepnadist væl hjá Mortensen viðvíkjandi sløgum. Verður gjørt upp fyri hvørja stød sær fyri teir djórabólkar, sum vórðu viðgjørdir í The Zoology of the Faroes, sæst, at ymisleikin millum støðirnar er 2-82 sløg. Í fimtan av hesum staksýnum vóru 15 sløg ella fleiri, og í 10 av teimum vóru 30 ella fleiri. Tey bæði sýnini, ið vórðu tikin á størstum dýpi, høvdu ávikavist 68 og 71 sløg, og tað samsvarar væl við tað, sum er funnið á seinni rannsóknum. Havast skal í huga, at hetta heilt víst eru lágt sett tøl. Hóast vit vita, at sjódjóralívið undir Føroyum er lutfasliga ríkt, tí at botnur og sjógvur eru so ymislig, eru úrslitini, ið Mortensen kom fram til, sermerkt. Tí er væl skiljandi, at W. Lundbeck í fororðunum í viðgerð síni av svampunum í Ingolf-frágreiðingini sigur „... serliga er at nevna eitt týðandi savn, ið dr. Mortensen savnaði undir Føroyum í 1899“.

Tøkkir

Jan Sørensen fyri at evna kortið til.

Lækni og býráðslimur skrásetti veðurlagið

Emil Madsen, lækni

Ein av mongu donsku embætismonnunum í Føroyum í 1800-talinum var Emil Madsen, seinni Hoff (1844 – 1929). Hann var útlærður lækni í 1870 og var longu í 1872 embætislækni fyri Føroyar og distrikslækni í Havn. Hann var á mangan hátt ein áhugaverður maður. Hann var býráðslimur í Havn í nøkur ár, umframt at hann eisini var løgtingsmaður fyri Norðurstreymoy frá 1879-1883. Emil Madsen var ein iðin avhaldsmaður og gekk í fremstu røð at fáa føroyingar at drekka minni.

Hanus P. N. Kjølbro
hanus@sjonam.fo
Sjómansskúalærari á
Sjónámi

Hann fekk til vegar hagtøl fyri ymiskar sjúkur í Føroyum og skrásetti, hvussu meint tær raktu føroyingar. Hann sá, at ikki bara viðurskifti sum aldur og kostur vóru avgerandi fyri, hvussu fólk komu undan sjúkum. Eisini veðurlagið gjørdi mun í hagtølunum, helt hann.

Remarks on the Climate, in relation to Disease and Mortality, of the Faroe Isles er skrivað og almannakunngjørt í *Journal of the Scottish Meteorological Society* í 1882.

Skotar settu veðurstøð upp í Havn í 1866

Emil Madsen nýtti hagtølini hjá Scottish Meteorological Society av veðrinum í Føroyum. Skotar finga sær eina veðurstovu í 1855. Tann bretska veðurstovnurin í London var byrjaður fimm ár frammanundan, men skotar vildu hava kanningar gjørdar um veðurlagið í Skotlandi, og í tí sambandi settu teir mátistøðir upp kring alt Skotland, umframt m.a. í Føroyum og í Íslandi.

Støðin í Føroyum varð sett upp í Havn í 1866 – sjei ár frammanundan at Meteorologisk Institut í Danmark í 1873 setti sínar støðir upp.

Mátingarnar frá 1867 til 1875 eru gjørdar í samtidareindum, sum vit ikki eru von við at nýta í dag. Lufttrýstið er mált í tummum (1 inch = 25,4 mm), og regnið er eisini mált í tummum. Hitin í sjónum og í luftini er máldur eftir hitastiga Fahrenheits ($^{\circ}\text{C} = ^{\circ}\text{F} - 32 * 5/9$). Umrokna vit tøluni, geva tey okkum eina góða ábending um veðrið og veðurlagið fyri hálvari aðru öld síðani.

Várið byrjaði fyrr enn nú

Tó má havast í huga, at tøluni eru frá einum átta-ára tíðarskeiði. Hetta er eitt alt ov stutt tíðarskeið at gera av, hvussu veðurlagið í Føroyum var tá. Fyri at fáa álitandi tøl, mugu tøluni fevna um eitt 30 ára tíðarskeið. Hetta hevur Erik Madsen vitað, men hann hevði ikki onnur tøl at hella seg at. Hann tók tey, sum vóru. Tøluni frá mátingunum víkja ikki so langt frá tølunum í dag. Tó er okkurt, sum ikki

Mynd 4. Emil Madsen nevnir tey føroysku húsini, sum hann helt vóru ikki serliga heilsugóð. Tó ger hann mun á, hvussu sterk fólk eru – og um tey eru ofta úti, ella um tey sótu ov nógv inni í teirri ringu innluftini og andaðu royk frá torvinum í seg. Vandin í hesum føri var fyrri tað mesta sjúkur í luftrásunum, helt hann. Mynd: Fornminnisavnið

heilt samsvarar við dagsins mátingar. Várið og summarið eru byrjað nakrar dagar fyrr, enn tey byrja í dag

Tveir fylgjandi vetrar kunnu vera sera ymiskir. Ikki bert í dag, men eisini fyrri 150 árum síðan. Hetta sæst á tølunum fyrri vetrarnar 1878/79 og 1879/80. Fyrri veturin var kaldur, og kavin lá frá 27. oktober til 5. januar. Seinna veturin lá bara eitt fól av og á. Hetta eru tøl fyrri Havnina, so veðrið hevur heilt víst verið eitt sindur øðrvísi aðrastadni í landinum.

Tá ið hesar mátingarnar vórðu gjørdar, var veðurfrøðin ikki serliga framkomin. Flestu framprotini komu í byrjanini í 20. öld – og onnur framstig komu seinni. Onkur máttøl høvdu tí neyvan verið í einum slíkum riti í dag.

Umfarsjúkur komu við skipum

Yvirskriftin í greinini er, hvussu veðrið og veðurlagið hanga saman við ymiskum sjúkum. Loyvi mær at ivast í, hvussu nógv ítökiliga sæst til hetta í greinini. Erik Madsen leggur stórri dent á onnur viðurskifti, sum kunnu hava ávirkað heilsu føroyinga í 19. öld. Hann sigur í stuttum, at veðurlagið í Føroyum sum heild er gott fyrri heilsuna, men hann heldur lítið um føroyskan mat. Hann heldur eisini, at mann-fólkini hava eitt alt ov tungt arbeiðslív. Konufólkini og teirra arbeiði eru als ikki nevnd í greinini!

Sammett við í dag var miðal livialdurin heldur ikki høgur hesi árin. Tey 4575 fólkini, sum doyðu frá 1846 til 1875, vóru í miðal 44,4 ára gomul, men pinkubarnadeyði er við í hesum tølum.

Emil Madsen heldur, at spurningurin um nær umfarsjúkur raktu føroyingar, og hvussu meint tær

raktu, var tengt at ferðasambandinum við onnur lond, og nær á árinum skip eru komin til Føroya úr øðrum londum.

At enda nevnir hann eitt sindur um tey føroysku húsini. Tey vóru ikki serliga heilsugóð, heldur hann. Tó ger hann mun á, hvussu sterk fólk eru – og um tey eru ofta úti, ella um tey sótu ov nógv inni í teirri ringu innluftini og andaðu royk frá torvinum í seg. Vandin í hesum føri er fyrri tað mesta sjúkur í luftrásunum.

Men einki er so ringt, at tað ikki er gott fyrri okkurt. Á evropeiska meginlandinum doyðu í hesum tíðarskeiðinum nógv fólk í tí mikla hitanum um summarið. Hetta sá hann tibatetur einki til í Føroyum.

49 REMARKS ON THE CLIMATE OF THE FAROE ISLES.

Though it has been ascertained by the *Percopsis* and other more recent expeditions that a basin with water below 23° 0', in a depth of about 200 fathoms, approaches the Isles on the northern as well as on the western and south-western side, a distance from the coast of about forty miles, yet the surface temperature of the surrounding sea is, as a consequence of the effects of the Gulf Stream, high enough to exercise a considerable influence upon the temperature of the Isles. While the monthly mean temperature of the sea is, during the months of June, July, and August, respectively 1° 6', 2° 1', and 0° 8' lower than the temperature of the air, it is during the rest of the year higher, the greatest difference being for the month of November, 3° 6'.

The air of Faerø always contains a relatively great quantity of vapor, the monthly mean humidity varying between 80 and 90. The moisture is almost equal during summer and winter; in spring there occurs a short drier period, the month of May being the only one for which the ten years' average of the monthly mean of relative humidity does not reach 80. The year's mean is about 84. Frequently during the summer months a bright white fog envelops everything, and even during bright weather the summits of the mountains are commonly covered with clouds, and banks of sea-fog surround the Isles often enough to justify the name of 'the foggy islands'.

The rainfall is considerable, amounting during the year to 78 1/2 inches, being largest for the month of January, 8 1/2 inches, and least for the month of June, 2 1/2 inches. The monthly number of days on which rainfall takes place varies, on an average, from about 20 days for June to about 28 days for December and January.

The climate is rather windy, the mild and moist south-west wind being the prevalent one. The year presents an average of about 33 calm days and 29 stormy days. The storms are much more frequent in winter than in other seasons. Of 210 stormy days (force of wind 5 and above 5), observed during the years 1869-70 and 1872-73, not much less than the half occur in December, January, and February. The great majority of the storms blow from south, south-east, but especially south-west direction.

TABLE II.—Distribution of 216 Stormy Days, 1869-70 and 1872-73.

	N.	NE.	E.	SE.	S.	SW.	W.	NW.
December—January—February	2	2	1	1	1	1	1	1
March—April—May	1	1	1	1	1	1	1	1
June—July—August	1	1	1	1	1	1	1	1
September—October—November	1	1	1	1	1	1	1	1
Ten Year Average	7	10	8	10	10	10	10	10

TABLE III.—Direction of Wind at Thorshavn. (Average of Ten Years in Percentage.)

N.	NE.	E.	SE.	S.	SW.	W.	NW.	Wind from
11.4	10.1	6.1	12.4	17.8	18.6	11.8	7.5	39

50 REMARKS ON THE CLIMATE OF THE FAROE ISLES.

According to the above facts we may be said to have a long, not very cold, but moist and stormy winter, beginning in the end of November and continuing during December, January, February, and March; a relatively drier spring, during April and May; a damp and rather cool summer, during June, July, August, and the beginning of September; and a moist and windy autumn, from the middle of September to the middle of November. But the limits between seasons are not at all distinctly pronounced. The influence of accidental circumstances may be relatively large, and neither a mild winter nor a cold summer will indeed differ much from a common autumn. The summer, however, seems to be more constant as to the temperature, and the variations from day to day of the average temperature are for the months of July and August much smaller than for the rest of the year, whence it may be expected that the table of the daily mean temperature communicated in the *Society's Journal* (vol. 8, p. 353), though calculated for a short period, will not for the summer be much different from the true mean, while the same table shows that a considerably longer period is necessary to eliminate the great and often very sudden changes from day to day during the winter. As specimens respectively of a very severe and a very mild winter, the winter 1878-79 and the winter 1879-80 may be named, the mean temperature of the former being for November, December, January, February, March, and April, respectively 34° 8', 31° 6', 35° 6', 35° 1', 32° 7', and for 1879-80 respectively 40° 8', 40° 7', 41° 4', 40° 8', 42° 0', 44° 6'. While the average of days on which the thermometer sank below freezing-point is for the ten years 69, the number of cold days was for the winter 1878-79 97, but for the winter 1879-80 only 34; and while, for instance, during the months of November and December 1880 and January 1881, the maximum fell on 40 days below 32° 0', we find for the whole winter 1878-80 only a single day on which the maximum did not reach 32° 0', viz. 31 December 1879, 31° 8'. Snow seldom covers the ground many days together, but during the winter 1878-79 it never disappeared from the 27th of October until the 26th of January.

The climate of Faerø may, however, be regarded as a very healthy climate. Though the dwellings offer but a very imperfect protection against the weather, though the male inhabitants are often exposed to severe labour of different kinds, and though the food is, to a great extent, of a rather poor quality, the inhabitants are generally healthy, and often reach a very great age. The mean age for 4575 persons who died between 1846-75 was 44.4 years. As regards longevity, a comparison between the inhabitants of the Faerø Isles and their nearest neighbors, the Shetland people, may be made by a reference to Dr. Cowie's book, (*Shetland near its Ancestry*, by H. Cowie, M.D.). The common contagious diseases occur only at greater or less intervals, being imported by ships touching at Faerø, and then usually a considerable number catch them at once.

Acute cholera is quite unknown here; exanthematic typhus has not visited the Isles since the beginning of this century; small-pox not epidemic since 1700-10; scarlet fever occurred once, observed in 1873-75; while measles and whooping-cough, at least during this century, have returned at shorter intervals. Typhoid fever seems to be endemic, and influenza very often prevalent. Diphtheria and croup are well known. The prevalent diseases are febrile rheumatism, chloranemia, and different kinds of dyspeptic illnesses, caused by course

Bóklingur við samrøðum á donskum og føroyskum frá 1846:

Danskar og Föriskar samtälir, til brúk firi báar natióningar

Alexandur Weihe gav í 1846 út bóklingin Danske og færøske Samtaler/Danskar og Föriskar samtälir, ið var ætlaður bæði føroyingum og dønum til tess at kunna seg við málini hvør hjá øðrum. Tað er serliga tann føroyski teksturin, ið er forvitnisligur, og tað sæst eisini aftur í tí, at á bakpermuni er ein stutt frágreiðing á donskum um størstu munirnar í framburði millum føroyskt og danskt.

Alexandur Weihe (1825-1870) var føddur í Söldarfirði og las og lærði seg fleiri mál í Keypmannahavn, men leyk tó ongantíð prógv. Eftir hann er m.a. fyrsta fosturlandsyrkingin á føroyskum og tann fyrsta samtíðaryrkingin, sum kom út í bók, *Förjaríman*.

Við fram- og bakpermu telur bóklingurin til samans 8 blaðsíður. Fulla heitið á frampermuni er:

Danske og færøske Samtaler, til Brug for begge Nationer; med en kort Fremstilling af den færøske Udtales Forskelligheder fra den danske.

Danskar og Föriskar samtälir, til brúk firi báar natióningar; vi ajnari stuttari framstidling äv imisthajtinun kjä ty förisku úttälini frá ty dansku Af A.W.

Høvuðsinnihaldið í bóklinginum er sum longu nevnt samtalutekstir ávikavist á donskum og føroyskum. Danski teksturin er skrivaður í gotiskum stavum og stendur í vinstra teigi, meðan tann føroyski parturin stendur høgrumegin og er skrivaður í vanligum latínskum stavum.

Samtalutekstirnir eru skiftir sundur í seks partar við yvirskriftunum „fista“, „onnur“, „trija“, „fjóra“, „fimmta“ og „satta samtála“.

Tað er greitt, at tað serliga er tann føroyski teksturin, ið er forvitnisligur, og tað sæst eisini aftur í tí, at á bakpermuni er ein stutt frágreiðing á donskum um størstu munirnar í framburði millum føroyskt og danskt. Tað er sostatt tað føroyska, ið er í miðdeplinum.

Hammershaimb gjørdi uppskot til stavseting sama ár

Tað er merkisvert, at bóklingurin hjá Alexanduri Weihe kemur út júst sama ár, sum V.U. Hammershaimb kemur fram við sínum fyrsta uppskoti til ta stavseting, sum í stórum dráttum er tann sama, sum vit enn í dag nýta. Stavsetingin, sum Alexandur Weihe heldur seg til í hesum samrøðubóklingi, er tó ikki ávirkað av hesum, men er heldur eitt framhald av tí ljóðrætta stavsetingarlag, sum hevði verið nýtt at skriva føroyskt eftir frá seinnu helvt av 18. øld og sum legði seg tætt upp at tí ljóðliga framburði, ið orðini høvdu.

Bóklingurin hjá Alexanduri Weihe er á mangan hátt ein áhugaverd lötumynd av føroyskum gerandismáli, soleiðis sum vit kunnu hugsa okkum tað miðskeiðis í 19. øld. Í innihaldi snýr teksturin seg um gerandisligar lutir umrøddar í gerandisligum máli. Fyrsta samtalan er um fyrstu lötuna á morgni: um tað at vakna og fara á fótur. Onnur samtala er

Zakaris Svabo Hansen
zakarish@setur.fo
adjunktur í málfroði á
Føroyamálsdeildini

um morgunmat og tað, sum tá verður etið og drukkið. Triði partur leggur fyri við at spyrja „er døgurðin liðugur?“ og so gongur samrøðan um tað, at ein gestur verður boðin til døgurða og um prátið, sum knýtir seg at tí. Í fjórða parti heldur døgurða-prátið fram og í fimtu samtalu verður tosað um klokkuna og tíð. Í seinastu samtaluni er evnið, at summaríð er farið at halla og heystið og veturin standa fyri framman. Tosað verður um at fara suðureftir í heitari lond, Frakland og Italia og málini í teimum londunum verða nevnd.

Her verður nortið eitt sindur við orðatilfarið og stavsetingina í tekstinum hjá Alexanduri Weihe. Tað verður tó eingin fullfíggað lýsing, men steðgað verður bara við ávis drøg í tekstinum, ið kunnu siga eitt sindur um tað, ið eyðkennir hann samanborið við nútíðar mál og stavseting.

Orðatilfarið

Hóast teksturin er knappliga 170 ára gamal, er málið í honum á mangan hátt ógvuliga nútíðarligt og kennist als ikki serliga fremmant. Vituliga eru orð og máliskur, ið tykjast heldur gamalslig fyri nútíðar lesarar, eitt nú tá ið orðið „falla“ verður brúkt ópersónliga og spurt verður: „fellur tygum smør og breyð?“ Her merkir „fellur“ eyðvitað ‘dámar’.

Í øllum tekstinum verður høgviski og hátíðarligi formurin „tygum“ brúktur heldur enn tann gerandisligi „tú“. Hetta er tó í góðum samsvari við, at danski teksturin nýtir formin „De“. Í so máta er tað helst eitt tíðareykenni heldur enn eitt málsligt serdrag.

Í fyrstu samtalu verður einastaðni á donskum sagt, at „naar jeg vaagner, falder jeg almindeligen i Søvn igjen“ og tað verður í føroysku útgávuni til „tåy E vakni, so sovni E gemajnt attur“ (t.e. „tá ið eg vakni, so sovni eg gemeint aftur“). Ein seinni hond hevur tó í útgávuni skotið upp at skifta orðið „gemajnt“ út við „oftast“. Og beint eftir hetta sigur danski teksturin „De gaaer dog betids til Sengs“ og tað verður á føroyskum „Tíjín fari dó nótylja niur“ (t.e. „tygum fara tó nóg tíðliga niður“). Her síggja vit orðasambandið „at fara niður“ nýtt um tað ‘at fara til songar’, og hóast tað nú sjáldan man vera at hoyra, so man tað ikki vera ókent kortini. Tað gongur eisini aftur í orðum sum „niðurfarin“ og „niðurfaringartíð“ og er í grundini natúrligur mótsetningur til orðasambandið „at fara upp“.

Eitt sindur av gamlari hugsan og áminning um neyðugt arbeiðssemi síggja vit í tí, sum fyrsta samtala endar við. Har verður sagt, at „jú majr E

sovi, jú majr vil E sova. Tá er ikki sunt; betri er at fara tyllja upp“ (t.e. „jú meir eg sovi, jú meir vil eg sova. Tað er ikki sunt; betri er at fara tíðliga upp“).

Eitt áhugavert dømi um regluliga nýtslu av miðstigi finna vit eisini í fyrstu samtalu, har ið tað einastaðni verður sagt, at „Tajr eru huabetri inn tíjín“ (t.e. „teir eru hugabetri enn tygum“). Her fær lýsingarorðið *hugagóður* natúrliga miðstigið *hugabetri* í góðum samsvari við, at miðstig av orðinum *góður* jú er betri.

Stundum liggja orðaformarnir ógvuliga tætt upp at natúrligum framburði, eitt nú tá ið orð, sum nú vanligu verða skrivað í tveimum, síggjast saman-skrivað. Dømi um hetta eru „ottyllja“ (ov tíðliga) og „nótylja“ (nóg tíðliga).

Stavsetingin

Stavsetingin í tekstinum er rættiliga regluføst og gjøgnumførd, men er tó ikki tann sama sum nútíðarstavsetingin, hóast hon í mongum førum sampakkar væl við hana. Hinvegin er týðiligt, at stavsetingin hjá Alexanduri Weihe byggir á og er natúrligt framhald av teirri siðvenju, sum var galdandi í tíðarskeiðinum, tá ið hesin teksturin varð skrivaður. Við tí nýggja hátti, sum varð tikin upp í seinnu helvt av 18. øld at skriva niður kvæði, tættir og aðrar munnmentir, fylgdi tað, at skrivað varð á nógvum ymsum dialektum, alt eftir hvør ið skrivarin var og hvaðan hann kom.

Hóast Alexandur Weihe var seldfirðingur og tí er úr tí økinum í Føroyum, ið ber tvíljóðið „ei“

Seldfirðingurin Alexandur Weihe las og lærði seg fleiri mál í Keypmannahavn, men leyk tó ongantíð prógv. Bóklingurin hjá Alexanduri Weihe kom út júst sama ár, sum V.U. Hammershaimb kom fram við sínum fyrsta uppskoti til ta stavseting, sum í stórum dráttum er tann sama, sum vit enn í dag nýta. Stavsetingin, sum Alexandur Weihe heldur seg til í hesum samrøðubóklingi, er tó ikki ávirkað av hesum, men er heldur eitt framhald av tí ljóðrætta stavsetingarlag, sum hevði verið nýtt at skriva føroyskt eftir frá seinnu helvt av 18. øld og sum legði seg tætt upp at tí ljóðliga framburði, ið orðini høvdu.

Danske og færøske Samtaler,

til Brug

for begge Nationer;

med en kort Fremstilling af den færøske Udtales
Forskjelligheder fra den danske.

Danskar og Føriskar samtälir,

til brúk

firi báar natióinarnar;

vi ajnari stottari framstíðing av imishjaitinum
kjá ty førisku úttálini frá ty dansku.

FØROYA AMTS BÓKASAVN
TÓRSHAVN
af
M. W.

1932/35 f

Kjøbenhavn.

Trykt i S. P. Møllers Bogtrykkeri.

1846.

fram sum [oi], so skrivar hann kortini nærum altíð /ai/, har ið „ei“ kemur fyri, t.d. „majnti“ (meinti), „majr“ (meir), „sajnt“ (seint) og „ajnari“ (einari). Onkur undantøk eru tó, t.d. tá ið hann skrivar /lojngi/ (leingi) og /ojsini/ (eisini).

„ó“ undan –gv verður skrivað „e“, eitt nú í orðum sum „egvilia“ og „negv“ og „a“ undan –ng verður skrivað við „e“, t.d. í mengar. Tað er í báðum fòrum í góðum samsvari við málið norðan fyri Skopunar-fjørð.

Eitt annað frávik frá nútíðarstavseting í tekstinum hjá Alexanduri Weihe er, at bókstavurin „ð“ kemur ikki fyri, hvørki inni í orði ella í ending. Dømi um

hetta eru eitt nú, at hann skrivar „heji“ (hevði), „biji“ (biði), „vi“ (við), „miki“ (mikið), „kjøti“ (kjøtið). Bókstavurin „g“ ímillum sjálvljóð sæst heldur ikki, og tí síggjast formar sum „tolilian“ (toliligan), „egvilia“ (ógviliga), „dövira“ (døgurða) uttan „g“ millum sjálvljóð, stundum tó við tí ljóði sett inn í ljóðgloppið, sum hoyrist í framburði.

Ljóðfrálíking, tað at tvey eins ljóð, ið standa saman, stundum gerast ólík í framburði, verður vanligi ikki víst í stavseting, og tí avdúkar stavsetingin einsamøll ikki, um t.d. sniðið „bolli“ sipar til ‘nakað etandi’ (framborið –ll-) ella ‘nakað at drekka úr’ (framborið –dl-). Í tekstinum hjá Alexanduri Weihe verður hesin munur gjørdur í stavseting, og tí finna vit formar sum „fedlur“ (fellur) og „adlir“ (allir), har ið framburðurin er /dl/ og ikki /ll/. Øvut av hesum sæst eisini, at í tekstinum verður ljóðlíking víst, har sum nútíðar stavseting annars ikki vísir hana, t.d. í /ettur/ (eftir)

í/y verður skrivað /y/, bæði tá ið tað í framburði er stutt og langt, og tað sæst í orðum sum „mytt“ (mítt), „vysst“ (víst), „try“ (trý), „tymanar“ (tímanar). Í hesum síðsta døminum er vert at geva gætur, at „r“ í óbundnu endingini ikki er við hjá Alexanduri, eyðvitað tí at tað ikki hoyrist. Tað sama sæst í forminum „däanar“ (dagarnar).

Her eru trý brot úr bóklinginum hjá Alexanduri Weihe:

Fista samtála.

Upp, upp, stat upp!
Tajr liggja adlir y fasta svövní.
Tä er ottyllja enn.
Aldajlis ikki; klokkan er sjej.
E majnti, tä heji ikki veri so sajnt.
E atli mär strax at fära upp.
Skundi tijin at läta tijin y.

Onnur samtála.

Kussi er fram tåy tijin eta morgumät?
Vit eta gemajnt morgumät klokkan nyggju.
Morgumätirin er lijivur.
Morgumätabo.
E komi strax.
Fedlur tijin smör og brej?
Täki okkurt.
Tiara te er vidgita; kvär keipa tijin tä?
Darsum tijin vilja häva tä, skäl E geva tijin anvysning på búina.
Tijin vilja gera mär ajn stutlájka härvi.
Kaffe og sukur er ojsini här firi tijin at finna til ajn tolilian prys
E eri ojngin vinur av kaffe;
E täki firr sjukkuladi.
Tijin häva egvilia väkurt postalyn.
E kepti tä å ajnari akutiön.
Kussi miki häva tijin givi firi tä?
E gäv tyggju rigsdalar firi tölv koppapör.
Tijin fingju tajr firi gott kejp.

Trija samtála.

Er dövirin lijivur?
Klokkan er nysstani tölv.
E skäl eta dövira vi góun mätalisti.
E át ikki y gjörkvöldi.
E komi at eta dövira kjá tijin.
Tijin eru miki välkomin;
menn vit häva ikki mengar

Förste Samtale.

Dy, op, sjaac op!
De liggja alle i dyb Søvn.
Det er endnu for tidligt.
Altes iffe; Kloffen er fyv.
Jeg tænkte iffe, at det var saa sildigt.
Jeg vil strax til at sjaac op.
Skjnd Dem at slæde Dem paa.
Jeg skal iffe vare længe om at slæde mig paa.
De stulde nu været i Sfole.
Deres Kammerater lege i Gaarden.
De ere mere sluttige end De.
Ingen har væffet mig.
Jeg vaagne Kioffen ser, og faldt strax i Søvn igjen.
Jeg veed iffe hvor De fan sove saa længe.
Naar jeg iffe sjaacer op strax, naar jeg vaagner, falder jeg almindeligen i Søvn igjen.
De gaar dog bænds til Seogs.
Det er sundt; men jo meer jeg sover, jo meer vil jeg sove.
Det er iffe sundt; det er bedre at sjaac tidlig op.

Fista samtala.

Upp, upp, stat upp!
Tajr liggja adlir y fasta svövi.
Ta er ottilyja enn.
Alldaglis ikki; klokkan er sje.
E majati, ta heji ikki veri so sajnt.
E atli mar strax at fara upp.
Skundi tijn at lata tijn y.
E skal ikki vera lojngi um at lata me y.
Tijn skuldu nu veri yskula.
Kammiratar tiara lajka y garinun.
Tajr eru huabetri inn tijn.
Ojugin hevur vakt me.
E vaknaji klokkan sex, og sovnavi strax attur.
E vajt ikki, kussi tijn kunnu sova so lojngi.
Tay E ikki fari upp strax, tay E vakni, so sovni E *offud* majnt attur.
Tijn fari do notylja niur.
Ta er sat; men ju majr E sovi, ju majr vil E sova.
Ta er ikki sunt; betri er at fara tyllja upp.

Anden Samtale.

Til hvad Kloffeslet spiser De Frososi?
Vi spise i Almindelighed Frososi Kloffen ni.
Frososten er færdig.
Kom til Frososi.
Jeg kommer strax.
Behager De Smer og Brod?
Jag noget.
Deres Thee er fortræffelig; hvor hober De den?
Derfor De vil have det, skal jeg give Dem Anviðning paa Bøden.
De vil gjere mig en Forenoelse derved.
De vil ogsaa finde Kaffe og Sulfur der for en taalelig Priis.
Jeg er ingen Elsker af Kaffe; jeg foretrækker Chokolade.
De har meget skent Porcelain.
Jeg kjøbte det paa en Auction.
Hvormeget har De givet for det?
Jeg gav ti Rigsdaler for tolv Par Skopper.
De sit dem for godt Kjob.

Onnur samtala.

Kussi er fram tay tijn eta morgumät?
Vit eta gemajot morgumät klokkan nuyggju.
Morgumätirin er livjur.
Morgumätabo.
E komi strax.
Fedlur tijn smör og brej?
Taki okkurt.
Tiara te er vidgita; kvær keipa tijn ta?
Darsum tijn vilja häva ta, skal E geva tijn anvysning pä büina.
Tijn vilja gera mar ajn stullajka häarvi.
Kaffe og sukur er ojsini här firi tijn at finna til ajn tolllian prys.
E eri ojngin vinur av Kaffe; E taki firr sjukkuladi.
Tijn häva egvilja vakurt postalyn.
E kepti ta ä ajnari auktion.
Kussi miki häva tijn givi firi ta?
E gav tyggju rigsdalar firi tolv koppapör.
Tijn singu tajr firi gotk kejp.

rattir.
Tä vil vera nokk firi me.
Vit häva bert daglian kost.
Tä er alt y man kan in-skja.
Vilja tijn täka til takka kjä mer vi ty, y húsi kemst út firi?
Tijn fäa stokt nejta-kjöt og spinat.
Heji E vita, ät tijn komu, skuldi E havt ordinera at gera majri til.
E biji Tijn, geri ongar undskildningar; läti okkun fära vi kvörjun örün sum vinir og uttan komplimentir.
Tä er tä betsta; E häti komplimentir.
Seti tijn niur, um tijn fedlur, tat vi ovnin.
E biji Tijn undskilda me;
E vil drigvast sita her.
Geri sum tijn fedlur.
Välbekomi tijn.

Vegleiðing til feroysku úttaluna, á bakpermuni

Nogle af den færøske Udtales Forskelligheder fra den danske.
A udtales som det danske a, men altid kort foran en Konsonant i samme Stavelse; men i Enden af

en betonet Stavelse udtales det langt. Å og ä ere næsten altid lange. E og i udtales som i Dansken; for at betegne den korte Lyd fordobles Konsonanten efter alle ubestemte Vokaler; hvilket efter a er unødvendigt. O ligesom det danske; ó derimod udtales med en Lyd imellem au og eu, hvilken er den samme, som Hovedlyden af det engelske ou, ow; naar ó udtales kort lyder det som ö, hvilket sidste baade langt og kort udtales som det danske ø. U ligesom det danske u; imellem u og ú er den samme Forskjel, som imellem o og ó; ú udtales som Hovedlyden det engelske u, eu, ew; kort ú som et kort dansk y, hvortil ogsaa ü kan bruges; naar det er uundgaaeligt (skjøndt sjelden) at udtale Lyden af et langt dansk y, kan det passende betegnes med ü. Y udtales med en Lyd, som vanskelig kan betegnes paa Dansk, omtrent som uj, baade langt og kort med samme Lyd.

De fleste Konsonanter udtales omtrent som i Dansken. G foran e og i, gj baade foran og efter enhver Vokal, samt dj i Begyndelse og Enden af et Ord udtales som det engelske j (overalt), g foran e og i, og di; for at betegne denne Lyd dobbelt bruges ddj, dg, dgj, gg og ggj. K foran e og i, samt kj og tj i enhver Stilling udtales som det engelske ch, som det svenske kj og tj (overalt), og k foran bløde Vokaler; for at betegne den dobbelte Lyd heraf bruges kk, kkj, ttj, tk og tkj. Her maa endnu bemærkes, at Ordenes Endekonsonanter udtales altid i Færøsk, skjøndt de i Dansk ofte ikke høres.

Heilsan til Fróðskaparsetur Føroya á 50 ára degnum

Í fimmti ár hevur tú megnað at staðid fast og at hevja týdningin av vísindaligari útbúgving og gransking og at miðla vitan til fólkid. Fyri hetta megnar arbeiði eigur tú stóra tøkk uppiborna. – Vit ynskja tær hjartaliga til lukku á fimmti ára degnum og orku og framburð við áhaldandi arbeiðinum at menna okkara samfelag og tjóð.

FRÓÐSKAPARSETUR
FØROYA